

Zuid-Zuid-West

Albert Helman

bron

Albert Helman, *Zuid-Zuid-West*. Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1976 (12de druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/helm003zuid02_01/colofon.php

© 2016 dbnl / erven Albert Helman

Prisenti^{aanf.}

Foe mi moro boen Kompé,
 mi moro boen kondreman,
 die sori mi na moro boen sabi.
 Foemi tetà.
 1926

Di a ben libi a ben de so.
 Now di a dede, na foe joe,
 mi moro boen mati.
 Foe mi fosi brada.
 1954

...come sa di sale
 Lo pane altrui, e com' è duro calle
 Lo scendere e il salir per l' altrui scale.

Dante PARADISO XVII

Inleiding

[1]

Misschien is het zo nog het beste: eenzaam te zijn, want alleen de eenzame geeft acht op de stilte.

Twee mensen kunnen bij elkander zitten, en toch eenzaam zijn; ze spreken woorden, die zijn als een zwijgend schaakspel tussen hen beiden in. Maar hun gedachten dwalen alleen over de lege wegen. Onafzienbare wegen van gelig zand, langs de oevers der rivier tussen het kreupelhout. Hun gedachten lopen traag, en vermoeid van de zon, dan weer snel om een verre schaduw te achterhalen. Maar toen zij aankwamen was het een schuwe vogel, die opvloog.

Eens heb ik een man gekend, die gaarne sprak en gaarne lachte in vrolijk gezelschap. Wanneer hij des nachts thuiskwam sprak hij tegen de dunne stijlen van zijn ijzeren ledikant. Doch vóór de slaap kwam, was het hem, als gleed hij weg in een bruine boot, over donkerblauw water. Naar een onbekende kust voer hij weg, heel alleen. En telkens als hij dacht te zullen landen, was het morgen, en werd hij wakker.

Soms verontrustte hem de gedachte, dat hij zo heel alleen moest wegvaren. Maar hij voelde hoe broos de boot was, en het water schuimde verraderlijk; en als hij het vale verweerde zeil hees, was het alsof een grote witte hand aan allen een lang vaarwel toewuifde. En daar hij overdag steeds wist, dat hij des nachts afreisde, heel alleen, zocht hij vrolijk gezelschap, lachte en dronk wijn. Toch leefde de stilte van de eenzaamheid in hem elke seconde, en als even alle stemmen zwegen, was het of heel in de verte een berg in elkander brak. Hij hoorde het schuimende water slaan tegen de boot. Dan werd hij bang om het broos gevaar; hij lachte met een vreemde stem, en stiet aan tot een nieuwe dronk. Zo kunnen vele mensen samen zijn, en de eenzame leeft toch onder hen.

2^{aant.}

Geef acht op de stilte. Zij verraadt de eenzaamheid van de mensen. Bijna allen haten de stilte, omdat zij angstig zijn zichzelf hun eenzaamheid te bekennen. Want zij zijn goede staatsburgers en goede leden van hun huisgezin.

Toch is het een grote weldaad, eenzaam te kunnen zijn; immers dit is de strakke lijn in het leven. De eenzame kent geen verdeeldheid. Hij kent de wanhoop tot het bittere uiterste, en hij kent Gods nabijheid: een jongen die de postzegels zien mag van zijn oudste broer. Hij kent de opperste vreugde die vraagt naar vernietiging, en de doodse verlatenheid van Calvarië kent hij: een nachtelijke zwerver die drie lege kruisen ziet, en een nachtvogel die zijn snavel schoonveegt. Hij kent het onveranderlijke lied: Gods stilte die neerdrupt op de aarde. Telkens valt traag een ziel in de wereld, en daar groeit een nieuw leven in een moederlichaam.

De eenzame hoort dit, en bezint zich: hoe goed dit alles is, de vreugde en het verdriet, maar vooral de vrede, die uit beide naar boven zweeft. De eenzaamheid is een weldaad, want de eenzame kent vrede. Beken uzelve daarom, hoe ver gij afgedwaald zijt van de anderen. Een eindeloze vlakte zijt gij opgegaan, naar de laatste palmenbomen, drie muggen aan de einder. Misschien zit op een dorre boom de laatste vogel, die meevloog zonder dat ge't wist. Misschien hoort ge daar het vreemde lied, waarvan elk 't begin weet. 'O ja, maar hoe is 't nu toch verder?' Bezin u, bezin u. Alleen de stilte kan u leren. Uw diepste gedachte is een schuwe vogel. Die vindt ge pas aan het einde van de savanna, waar de aarde omkrult, een val naar boven.

Wellicht gelooft ge niet aan engelen. Maar de eenzame weet hoe hun wiekslag zijn schoulers scheert; hun wimpers wuiven als de wimpels van een zinkend schip. Roep niet; te luid ging uw schreeuw over het rimpelend water. Dit zinken is onherroepelijk. Als verdwaalde wieren drijven uw gedachten rond. Maar de mensen zinken, zinken onherroepelijk, als te wrakke schepen.

Ik dank u God, dat gij ons eenzaam laat zijn, opdat wij ons hierop kunnen bezinnen. Gij zijt de kleine bidkapel waarin wij keren tot een kleine witte hostie. Gij zijt het heilig dormitorium, waar ieder stijgt in de bleke kano, die hem vaart over de nachtzee naar het rode hart van de vuurtoren. Gij zijt de refter waar elk zwijgend het kruimelige brood eet van zijn leven. Gij hebt er de lector gesteld om uw wet te lezen en uw woorden van liefde. Steiger van mijn nachtboot! Gij zijt de stilte over dit alles, de vrede, de eeuwige kus in elkanders armen. Ik dank u voor de eenzaamheid. Voor de alleenheid van uw kerk: een klein kasteel op een oude rots; en de paus is een oude, eenzame man; op zijn bidstoel knielt hij, en is de eenzaamste, omdat hij de vorst is. Ik dank u voor hem. En voor alle mensen die weten dat ze eenzaam zijn en niet achten daarop, omdat zij rusteloos zoeken naar de schat die ze bij zich dragen.

Voor de eenzaamheid van mijn vader, die ons leerde te luisteren naar uw stilte; hij bleef alleen, omdat hij rechtvaardig was.

Voor moeder die over mijn ziekbed heen, keek in uw ópene ogen.

Voor allen in het gezin, die met liefdevolle woorden en met boze woorden de eenzaamheid bouwden over ons heen. Ik dank u ook voor dit land, dat het eenzaamste is van alle landen, een klein, vergeten hoekje van

Zuid-Amerika. Men zegt, het is een ongelukkig land. Maar uw stappen staan steeds in het drassige bos, en op de savanna waait de geur van oranje: het jonge hout dat gij kauwt. Ik weet, gij bemint dit land, Daarom liet gij het eenzaam. Ik dank u daarvoor.

3^{aant.}

Eeuwen geleden kwamen de vreemden. De droom van een man - hij stond op de voorplecht en staarde uit naar het beloofde land - bracht ze in de nieuwe wereld, in de naam van onze Heer Jezus, voor wie alle ding zich buigt. Een banier met ongekende namen woei over de vlakte. En de Christus-drager droeg tot zijn nieuwe broeders een blijde boodschap.

Allen die daar woonden, wisten dat het komen zou. In het Inca-rijk aan de stille zee, en noordwaarts, waar de brede tempels der Azteken stonden - ach, een buidelrat leeft tussen de ruïnes - overal kenden ze het verhaal van de vorstenzoon, die weer het geheim van de maïs op de wereld zou brengen; het geheim van brood en wijn.

Ze hebben de vreemd-gekomenen liefgehad als krijgers uit een oud sprookje, dat levend werd. Ze brachten hun in de handen: goud, wierook en mirre. Arme Inca, die vijftien eeuwen wachten moest voor het stalleke. Toen verschool zich het kind in hun bossen. Het leefde bij hen in hun wonderbare bouwsels, aan de andere zijde der Andes. Het zwierf met ze door het dichte oerwoud, naar de open plekken waar ze rokende kampen bouwden. Geen dier durfde naderen des nachts.

Aan de kust zwierven Herodes' soldaten, overgestoken in holle fregatten. Ze roofden het goud, de sieraden en

specerijen en ze doodden de kleine kinderen van het land, uit haat tegen ons' Heer. De ongerepte moederlijkheid werd door hen omgebracht.

God heeft ze toen weggeleid, het oude gerimpelde opperhoofd, en de jonge kapitein die de pijl een halve lengte in de tijger schoot, en de laatste mannen en vrouwen. Hij heeft ze gebracht in een witte savanna, waar niemand ze naderen kon.

En zie, nu ben ik weder overgestoken: het antwoord van Columbus. Geeft rekenschap van uw rentmeesterschap, gij die het goud begeerd hebt. Gij hebt de blijde boodschap gebracht, maar waar zijn de kinderkens die moeten luisteren? Daarom klaag ik u aan in dit open parlement: een vrij mens, maar zijn voorouders kent hij niet: ze stierven in een woud dat hun verraderlijk was, verdoolde karavaan in de webben der vergetelheid. Waar is de grond die ons behoort van sinds de wereld zich splitste in land en zee? Daarom klaag ik u aan voor Gods heilige Inquisitie: ketters zijt gij sinds Morus' Utopia, sinds Jean-Jeacques Rousseau, Washington, Marx. Ik daag u! Wiens schuld is het, dat ons geloof niet verder gaat dan generaal Bolivar? Noch de staat van Plato, noch de stad van Augustinus hebt gij voor ons gesticht. Slechts een roofnest.

Maar midden in de Andes, hoog boven het arme, stervende land - de landverhuizers gulzige vliegen op een rottend cadaver - staat de Christus, koning van Vrede, hoog, eenzaam en onaantastbaar, het teken van onze bloed-broederschap, van onze vergeving.

God is eenzaam in dit land. Zijn geest waait tussen de kokospalmen, en wiegelt over hun gladde vrucht. Zijn ogen spiegelen zich in het kalme zwarte water der kreken; hij scheidt het met zijn holle hand, en ziet hoe hel-

der het is. Zijn eenzaamheid heeft in elk hart gefluisterd. Dit gaf hij ons tot een gedachtenis voor altijd. Tot een schadeloosstelling voor wat ze roofden *in zijn naam!* Mijn God, ik dank u voor de stilte die gij wuifde over mijn land.

De stad

4^{aant.}

Thans leven daar alle volkeren der wereld bij elkaar. De slavernij werd bij een hoofs besluit verboden. Alleen de dienaars van het goud bleven slaven als van ouds; ze kromden zich achter dikke boeken en schreven de cijfers der bruto-winst; buiten dreef de zon als een gele chrystant in een blauwe schaal.

De mensen lopen haastig nu het middag wordt. Een Hindoe roept traag en galmend de prijs van zijn koopwaar; twee kleine negerjongens rollen spelend in het zand, en een Chinees staart apathisch over zijn toonbank in de lege straat.

De steile, hete middag is een weldaad, want in de schaduw van hun huizen zitten de mensen met gesloten ogen. Hun handen liggen gevouwen in hun schoot, want hun lichaam weegt zwaar op het middaguur. Maar de zon danst boven de daken, en op het vloeiende licht zweven de gedachten naar het verre woud, dat achter de rivier een nevel is. Daar zal het koel zijn onder de pina-blaren. Zij zullen er ontmoeten de eenzame jager, die voorzichtig de lianen opzij drukt. Hij staart zijn wild in de ogen en glimlacht dan zacht. Hij weet een zoemend fluitewijsje om het hert te lokken en de slangen rollen zich in elkander wanneer hij langs komt. De grote glimmendblauwe bosvlinders kleppen statig, opdat hij ze zal zien. Zelfs een breed, week blad valt voor zijn voeten neer, opdat zijn lichte tred het even zal beroeren. In hun stille huizen zitten de mensen, en denken aan de eenzame jager op het middaguur. Hij zal ze tegenkomen in het bos, en een pad voor ze openbreken, en ze leiden naar een stil, dromend water. Ze zullen drinken uit zijn kalebas, en ze zullen weten dat God de eenzame jager is, die

dwaalt over de wereld. Hij wacht ons allen op het middaguur.

Als de mensen denken aan God, dan wordt het zeer stil rondom hen. Ze zien elkander niet, dan als bloemen die zich neigen over hetzelfde water. Een jonge wind beweegt de spiegel, en alle bloemen bewegen, maar geen die de andere raakt. Zo denkt de mens aan God, en is heel eenzaam. Vooral wanneer op het middaguur een moede vogel zich komt zetten op het dak; hij beurt zijn kop in de zon, en denkt: hoe ver is het nest van de hemel. Want als de vogel hoog vliegt, hoger, steeds hoger, en hij ziet de stad als een kleine vlek onder zich, dan schiet hij plotseling omlaag. Zijn vleugels falen en de hitte van het middaguur doet hem duizelen. Dan laat hij zich vallen op het dak van een vriendelijk huis en duikt in zijn vleugels als in een treurig kleed.

Binnen zit een eenzaam man en denkt: hoe ver is de reis nog? En hij ziet hoe de zwarte straatvogel zijn kop nog eenmaal beurt naar de verre hemel. Beiden denken aan de jager. De vogel is bang voor hem, maar de man weet, waarheen hij ons leiden zal, zo wij z'n gevangene zijn.

5^{aant.}

In de hete middag voeden de moeders hun kinderen. Ze drogen in de gloeiende zon repen van groene bananen, tot ze room-wit zijn. Daarvan maken ze zoete pap. Dan roepen ze de kinderen en laten ze drinken uit de smalle tuit van een kleine kalebas.

Al de kindertjes van dit land zijn heel eenzaam. Ze hebben grote zwarte ogen, waarin heel de wereld beweegt. Maar niemand kan het zien, want wie daarin kijkt, ziet

alleen zichzelf. Zodoende blijft het kind altijd eenzaam; wij zien het nooit, altijd onszelf. En de hoge zelfzucht van het kind is onvindbaar te zijn.

Tot hun derde jaar blijven alle kindertjes naakt, bloeiend in de dorheid van de middag. Hun tere bolle lichaam is een grote vreugde voor de mensen.

Mij was het altijd een lachend feest als ik mijn kleine broertje baden kon. Dan spatte hij het water in mijn gezicht en riep a-a, gelijk Jeremias. Hij zal later een groot man zijn, en alles doèn, waarvan ik slechts dromen kan. Moeder hief hem omhoog, en wist juist zo te lachen als hij het deed. Zijn lachend kopje had de geur van een bos rozen. 't Is jaren geleden, maar ik zag laatst zijn foto, en ik wist: hij zou altijd hetzelfde blijven. Hij kan nu ook zijn naam zeggen, die lang is en moeilijk.

De kinderen van dit land spelen met dorre houtjes. Zij leggen die over elkaar, en weten niet dat het steeds een kruis wordt. Maar ze spelen stil en alleen, met ingetogen gebaren: hun spel is een wonderlijke ritus. Ze leggen ook blaren naast elkaar in het zand, groene, blauwachtige, bruine en rode. Ze zijn kooplieden van wonderlijke zaken. En als ze lachend een voorbijganger roepen, is hij te arm om hun glimlach te kunnen kopen.

De kinderen schreien daar bijna nooit. Maar hun verdriet is hartbrekend; het zou zelfs de hoge strenge zon vertederen. Een kleine jongen schreit tegen een palmboom als tegen een zware plooi van Gods kleed; boven ruist een hemels antwoord. In de stilte van dit land stijgen de woorden recht omhoog.

De liggende, kraaiende kindertjes, de rappe kruipertjes over de vloer, en die op onwillige beentjes waggelen naar moeder toe, ze zwijgen als wijze begrijpers der stilte. Wij staren ernaar, en wensen ook kind te zijn.

6^{aant.}

In de middag is de rivier als een vlakke grijze straatweg; een ledige straatweg, nu het te heet is op het water. De boten varen dicht langs de kant, in de schaduw van de oever. Soms roept er een stem een langgerekte groet over het water. Het gonst zachtjes na in het bos, en een tijger richt zich op. De rivier schittert in het zonlicht, koel en heet tegelijk. De trage riemslagen breken nauwelijks haar oppervlak. De rivier is breed en machtig, maar ik denk aan de Amazone, die de moeder-rivier is, de vijver voor Gods aangezicht. Mijn land is de leenstaat van een grote gemeenschap. Ik denk ook: waar deze rivier zal monden, begint de nieuwe wereld. Het water, ach het vele water dat mij scheidt van dit bloeiende land. Ik wil terugkeren en de rivier opvaren tot aan de wit-en-groene stad. Dan wil ik mijzelf roeien langs de bossen en savanna's, en langs nieuwe bossen en savanna's die ik nog niet ken. In het heuvelland wil ik de oorsprong der rivier opzoeken, een spleet tussen twee rotsen, of het sap uit de wortel van een wonderboom. Ver binnen in 't land bloeien nog wonderen die wij niet gissen kunnen. De sterren hangen aan wiegelende lianen in het bos; des nachts is het als een feestelijk huis. Een tapijtslang staat op de punt van zijn staart, uit zijn bek wuiven kantige varens. Uit de wonde van een hevea-boom vloeit witte melk; de tijgers komen daar om hun dorst te lessen. Een aap is koning en draagt een kroon van veren; hij spreekt alle talen der wereld.

Daar zijn zovele wonderen, die de jagers vertellen. Ik zal ze allemaal zien, en de begroeide paleizen der Inca's aan de andere zijde van het gebergte, waar een nieuwe rivier begint.

Schilfers van dromen spoelen aan op de oever, goudgroen hout, de drinknap van een schildpadrug; rizoforen in dreigende kronkelvormen, en het betoverde parasol, in bundels samengevlochten. Wie weet hoe verre reis dit gescheurde bananeblad meenam?

De rivier is de vochtige tong van een miereneter in het mierenest van de wereld. Zij trekt ons naar het binnenste van het land, waar de zon de bomen en bergen anders kleurt, met een staalachtig blauw. De rivier is een open boulevard voor de nachtelijke wandelaars die onze gedachten zijn: zorgeloos keren ze terug naar huis, de drukte der stad roeste alle verdriet weg.

Het hart van dit land is een stille kern waar geen geluid meer kan zijn; een ledig plein waarboven de maan onbeweeglijk schijnt. De rivier is de grote straat, de ader van 't land, de kinkhoorn waarbinnen alle geluid verdwijnt.

7^{aant.}

Alle rassen ter wereld ontmoeten elkaar in dit land. Niemand stoort de ander, omdat elk eenzaam is. Daar zijn Chinezen, Hindoes, Javanen, negers, een enkele Indiaan er tussen door, de eenzaamste van allen. De Europeanen zijn bijna allen ambtenaar of koopman. Tussen de inlanders leven ook ontvluchte déportés uit de naburige Franse strafkolonie.

Hoe eenzaam al deze mensen naast elkander leven, blijkt uit het feit, dat ieder geheel zichzelf blijft. De Chinees is koopman in het klein. Hij heeft een helder, fris winkeltje, en verkoopt behalve kruidenierswaren ook brood en vruchten. De bananen hangen met grote gele trossen aan het plafond, en op een rek achter in het

halfdonkere winkeltjes geuren de kleine, drooggebakken broodjes.

De mensen spreken de Chinezen steeds aan met ‘oom’; dit is omdat zij het voedsel verschaffen. Zij zijn rustig en weinig spraakzaam, zelfs als zij des middags bij elkander komen eten, met drieën of vieren, met glimmende zwarte stokken uit kleurige kommetjes.

Des avonds gaan zij naar hun eigen speelbank en verspelen - bijna zwijgend - grote vermogens, hun huizen en winkels. De volgende dag verkopen ze even apathisch; de winkel is alleen maar van eigenaar veranderd.

Boven de speelbank hebben ze hun eigen tempel van Boeddha op de lotos. Daar komen zij wierook branden, vruchten neerleggen en hun gebed plaatsen, dat met fijne zwarte letters op rode houtjes geschreven staat. Zelfs de Christen-chinezen komen hier nog, eens in 't jaar, als zij de geboorte van een nieuw tijdperk vieren. Dan hebben zij een luidruchtig feest met trommels en gongs, en schieten des nachts ratelend vuurwerk af, om alle kwade geesten te bannen uit het nieuwe jaar.

Ik heb mij er dikwijls over verwonderd, hoe eenzaam en stil overigens het leven van de Chinezen is. Ze glijden als schimmen langs elkander heen, hun gevoelens en gedachten ongrijpbaar voor een ander. Zij glimlachen om gegriefd-zijn, en worden treurig om een vriendelijkheid. Ze verbergen een eeuwenoud heimwee.

De dierbaarste vriend uit mijn jeugd was een Chinees; wij waren als broeders, maar heb ik zijn diepste gevoel ooit begrepen? Hij verdween plotseling, in de kolk van een Europese stad, een vriendeloos mens, wiens schaduw ik dagelijks zoek...

Toch zijn ze zeer dankbaar. Nog steeds komt elk jaar op hun feestdag, een oude Chinees bij mijn vader, om-

dat hij hem lang geleden een weldaad bewees. Ik denk: in eenzaamheid overpeinzen ze het leven, en zien hoe dwaas elke nutteloze beweging is. Maar de schone dingen bewaren ze in hun hart, de enige schat waarop ze gierig zijn. Hun wijsheid prijs ik, en hun enig verlangen: begraven te worden in de grond van hun vaders. Hiervoor sparen zij moeizaam het geld bijeen, en hun lijk doet een grote reis over de Stille Oceaan. In hun geboortedorp zeggen de ouderen: Tjin-A-Fat is teruggekeerd.

Ik prijs ook, dat ze niet teder zijn. De eenzaamheid heeft ze steil en rechthoekig van ziel gemaakt. Laat u niet beminnen door een Chinese vrouw; zij vergeeft u nooit de overweldiging van deze tederheid. Ik heb eens een Chinees meisje gekust, lang geleden. Maar nog brandt mij steeds het verwijt, en ergens smeult onder de as van jaren zéker een doffe haat. Niemand stoort ongestraft een wijze van eenzaamheid.

Overigens zijn de Chinezen brave burgers; ze betalen hoge belastingen, en men snapt ze zelden als zij opium smokkelen.

8^{aant.}

Laat u niet bedriegen door de luidruchtigheid der Hindoes - die bijna alleen 'koelies' zijn - want hun wezen is heel stil en ingekeerd. Zij zoeken naar een synthese van uit- en inwendige harmonie. Zij zijn spaarzaam en sober, zozeer zelfs, dat zij van allen de armelijkste indruk maken. De mannen lopen half naakt, met een wijde doek om de magere dijen. Maar op hun feestdagen hebben ze een kleurig overkleed van oranje of rose zijde, en hun sluike haren glimmen van de olie.

De vrouwen daarentegen zijn ook op weekse dagen met veel smaak gekleed en gaan zeer ingetogen onder hun sluiers, die in de straat als feestelijke vlaggen om de voorbijgangers zweven.

In de buitenwijken staan ze des morgens vroeg voor hun hutje, en wassen zich met veel zorg uit geschuurd-koperen potten. Hun huisraad bestaat meestal niet uit veel meer dan dit, en een gevlochten divan. Ze slapen niet op de grond, zoals de negers.

De stilte van het veld dat zij bebouwen, het zonlicht dat over de lage struiken huppelt, en aan elk blaadje wasdom brengt, vervult ze van de wonderlijkste gedachten. Daarom zingen ze meestal bij het werk, of neuriën coupletten uit de Veda's.

Hun naaktheid en armoede belet ze niet heel veel te weten. Eens ging ik wandelen langs de weg naar Kofiedjampo, waar veel rijstvelden zijn, omdat de grond daar laag en drassig is.

Het was heel vroeg, vóór zonsopgang, toen ik van huis ging, en de zon brandde al warm, toen ik dacht aan terugkeren. Ik was vermoeid en ging even uitrusten langs de weg, waar ik kon uitzien over de rijstvelden tot in de verte waar men hout brandde aan de rand van het bos. Een Hindoe stond gebogen in het rijstveld een vermoeiende en geduldige karwei te doen. Hij neuriede voor zich uit, en zag niet op.

Ik had dorst, en stapte voorzichtig over een dunne dam in het rijstveld naar hem toe, en vroeg om 'panie', wat in zijn taal water betekent.

Hij lachte vriendelijk, en liep op een sukkeldrafje naar huis om het te halen. Ik volgde hem langzaam, en toen hij naar buiten kwam, was ik juist bij zijn deur.

Wij spraken over de rijstoogst, dat die misschien geluk-

kig zou zijn en ik vroeg hem of daar veel rijstvelden waren in zijn land. Ik weet niet hoe het kwam, maar ik noemde de naam ‘Tagore’, wiens werken ik pas gelezen had.

‘Tagore!’ zei hij, ‘kent de sahib dan onze schone dichter?’ En in zijn blijde verwondering citeerde hij ganse verzen.

‘Dôs,’ vroeg ik, ‘vriend, hebt ge dat allemaal gelezen?’ En hij lachte als een blij kind, troonde mij binnen in zijn hut, en liet mij zijn schatten zien: het zangerige dichtwerk van Tagore, de strenge geluiden van Kabir, het liefelijke Nalo-lied en een boek van de Veda’s. ‘Daaruit lees ik elke dag,’ zei hij.

‘Maar ik wist niet dat de sahibs dit alles ook kenden en mooi vonden. Want een koelie is een arm man, een klein bedelmanneltje; en de sahibs schelden hem uit, of de gouverneur neemt hem zijn rijstveld af, en sluit hem op in de gevangenis. Maar de koelie bidt ook en leest als hij.’

‘Zelfs de paria,’ voegde hij er trots aan toe, ‘bidt nog in zijn gebroken hoerdoe, en de geesten verstaan hem.’ Ik knikte begrijpend en zag hem later meermalen terug, als een genegen vriend. Hij heeft me weleens rijst verkocht, die t  goedkoop was.

De eenzaamheid van deze Hindoes is des te groter, omdat zij gesmaad worden door de overige bevolking. Daarom klinkt al wat ze zingen steeds als een gebroken klacht. Ze zitten dikwijls gehurkt bij de rivier, in het grijze stof, en denken aan de heilige Ganges, die ver weg stroomt. Over hen heen zindert nauw-hoorbaar het lied van de vina. Een vuil, groot immigranten-schip bracht ze hier; nu zijn ze uitgestoten onder de uitgestotenen.

Een harde arbeid in het tropische klimaat geeft ze soms

het geld om terug te keren naar hun hoge oude tempels in Benares.

Maar meestal sterven ze hier, in het souterrain van een stinkend hospitaal, of in de barak van een afgelegen plantage. De jongeren zien dat, en een doffe wanhoop komt over hen. Geen wijze boeken kunnen hen meer redden, en de schoonste gedichten maken hun heimwee slechts schrijnender.

Ze achten elkanders leven niet meer, en moorden om een kleinigheid. Zij ontzien de vermanende pandit, maar beminnen hem niet.

Het laatste poëem in hun taal dat ik hoorde, was het 'Pitar', - onze vader... Zij zullen een nieuw, een groot volk worden, ter wille van hun eenzaamheid.

9^{aant.}

En overal, overal het doffe, wezenloze staren van de negers! Wie begrijpt waarom dit ras steeds medelijden bij ons wekt, en waarom dit onbegrepen medelijden steeds wreedheid wordt? Ik weet niet om welke geheimzinnige schuld - oud sinds mensenheugenis - dat nu zo diep en droevig het negerras boet, desolaat, als één volk desolaat kan zijn.

Des nachts en in de stilte is hun hart mij vertrouwd geworden, en heb ik begrepen waarheen hun stompzinnig gebaar wijst, en welke verlangens de wrakke syntaxis van hun woorden verbergt. Ach, dat wij niet méér merken dan het verwezen wit van hun ogen en de expressieloze afplatting van hun koppen; en dat ons de teerheid van het instinct zózeer verschanst is achter de brede mannenborst en achter de zware vrouwenboezem.

Ik zie hem traag en ongaarne werken in de schroeiende dag, glimmende zwarteheid vol parelende druppels, die zich dieper kromt, naarmate hij de stem van de opzichter meer vreest. Maar dit is de ware neger niet; het is de slaaf - slaaf als elke winstzuchtige - die anderen van hem maakten.

Amor, mijn sterke neger Amor, geen weg is je te ver, en de bleke gouden discus van de maan, die in een trage boog naar boven rolt, verder, steeds verder, lokt je meer dan al het rinkelende geld uit de stad. Vanaf de morgen zit je gehurkt onder een poort, totdat het middag wordt. Je laat de dag tot je komen op de maat van het rietje dat je speels op en neer laat gaan. Werkt een woestijnleeuw? Hij lekt het morgenrood van de horizon af en schudt de ochtenddauw uit zijn baard. En hij staart de dag aan, tot ze verbleekt.

Amor ziet de mensen komen en gaan, met spaden, met stokken en manden, met koopwaar; hij kauwt een oranjestok en bedenkt hoe nutteloos al hun schreden zijn. Eerst de felle middag jaagt hem op; dan is heel de stad één zonneplek.

Amor kiest de weg naar het bos, een weg die loopt langs lome heesters, en een kleine kreek die nauwelijks durft bestaan. Hij telt de uren niet, want wat maakt hem dit weggeltje, hem die stadwaarts reisde vanaf de grenzen van 't land. De zon staat reeds schuin als hij bij de plantage is. In iedere plantage heeft hij een vriend - zwoegende dagloner voor een karig loon - bij wie 'genoegzaam' juist nog een voordelige overvloed bevat. En waarom te werken, als het genoegzaam van anderen nog juist zijn nooddrift kan afstaan? Zijn grote zwarte handen spelen met parels als hij de witte rijst in

zijn mond schuift; en van speelse vreugde besprenkelt hij zijn hoofd met regenwater. Hij glimlacht verlegen en sluipt schichtig weg als een geslagen dier, wanneer een blanke hem werk aanbiedt.

Soms zie je hem weken lang niet, de zwarte faun. Bespot hij met het wit van zijn lach de nijvere kolibries, of bewonderen zijn grote ogen de wijze loomheid der boslibellen? In de stad orakelt een wijs commissielid: 'De luiheid der negers veroorzaakt de achteruitgang der kolonie.' Maar Amor, onbewust van goed en kwaad, achterhaalt de schuwste eekhoorn, en de apen antwoorden zijn kinderlijke spotternij met een regen van pitjes.

Hoor de echo van zijn lach door het bos! Hoe diep het resoneert... Over de kreek wordt het bijna een klacht. Maar onder zijn schreden, die gaan waar hem de groei het weligst schijnt, vormt zich een pad. Door alle bossen lopen zulke paden, van Amor en zijn duizenden gezellen die het zwerven in de bossen verkozen boven een stadse slavernij. Ze hebben de koelte onder de hoge katoenboom lief, en de zwarte oevers van de kreek. Met onverschillige nieuwsgierigheid bezoeken ze de stad, voor tijdverdrijf, of om 'n kleurige doek.

Amor, ik weet dat het een hoge gunst is, dat je mijn pakken droeg; en je vrouw was een trouwe min, die nog elk jaar mij een tros bananen bracht, 'dat ik die in welstand mocht eten.' Zelfs nu ik weg ben, verdeelt ze de bananen onder de kinderen van de straat, en veegt ze heimelijk een traan weg. Amor haalt onverschillig de schouders op voor zulk een verkwisting en stulpt spottend de lippen naar zijn vrouw.

Maar als ik ooit terugkeer, is hij de eerste die op de stijger grijpt naar mijn koffer en prevelt: 'oh massa...'

10^{aant.}

Sinds ik hun verlatenheid leerde kennen, ben ik hun vriend geworden. Ik ben ze nabijgekomen door het gezicht van al hun ellende en door een vriendelijk woord dat een van ons ontsnapte. In de stad was de markt hun domein. Daar zaten ze gehurkt, mannen en vrouwen, achter hun stapels geelgroene sinaasappelen, piramiden van kokosnoten, bosboeketten van ananas en zuurzak. In het zand speelden de krabben met stro aaneengebonden, en in platte houten bakken zag je het gedeukte roomwit van schildpadden-eieren. Op lage, ruwe tafeltjes spartelde de levende vis, of lag de bruin-gerookte trapoen breed-opengesneden.

De geuren van fruit en vis en zon, en de zure reuk van negers daar doorheen, de donkere, bedwelmende bosreuk, die van broeierige mierennesten en van met blaren bezonken poelen, deze walm gaat over de markt en over heel de stad. Nooit heb ik een beter reukwerk gekend dan de geur van mijn land. En weet ge waarom de negers zo gaarne de boslucht meebrengen, hier op de markt? Op straat en in hun houten huisjes, in de tuin, onder de koningspalmen op straat, en op de stoepen waar ze uitrusten, altijd, altijd die geur. De geur van Asjanti en Goudkust, de geuren van het Tsaadmeer en de Senegal. De doffe odeur van Tomboectoe.

O, het is in een mateloos, heimwee, dat ze komen en gaan, deze negers. De Djoeka's van bos en heuvelland hebben nog het woud en de bergen; hebben nog de verdekte oorsprong der rivieren en de wilde, schuimende watervallen. Ze betten hun verlangen nog aan de stilste krekens en vergeten hun onbestemd heimwee nog in de

roes van de rode-tijgerjacht. Ze hebben nog het geloof in de oude goden en de vrees voor spoken en kwelgeesten. Ze hebben de obia-man die de ziekten geneest door fluitspel en dans; de tijger noemen ze ‘vader’ en de makka-slang voeden ze met pudding van maïs. Ze hebben zelfs het wijze woord van een missionaris of zendeling.

Maar de stadsneger eerst is verdoold en vereenzaamd! Dag aan dag dringt zich de noodzaak van arbeid op aan zijn lome leden, terwijl hij liever stilzit en de verloren weelde bepeinst van de zwarte, heidense kust aan de andere zijde van de oceaan, waar grootmoeders moeder van wist te vertellen.

Arm land, mijn arm land, dat nu de strafplaats zijt van zóveel verdoolde volkeren der wereld. En zij zien uw schoonheid niet... Die geur die zij meenemen uit de geheimenissen van bos en kreek, troost de negers in de stad met het lauw herinneren. Ze snuiven het op als schuwe honden tussen de huizen en aan elkanders brede nek. En ze denken: hoe schoon moet het land van Asjanti wel zijn. Als het avond is - en de avond komt zó stil, dat geen het weet, voordat hij is vergleden - dan zitten ze op de drempel van hun hut, of met enkele vrienden op de stoepen van huizen. Dan doen veel wondere sprookjes de ronde, van het sluwe spel van de spin, of het geheimzinnig verhaal van de oude vrouw, die vliegt in een vleermuizenvel. Zie, de oudste onder hen tovert met trage gebaren de gloed der Ivoorkust tegen de hemel.

En later, als de nacht kristallijnen schrijn voor hun zwartheid is, de diepblauwe lucht vol spikkelende sterren, dan zoemt er een de akkoorden langs zijn gitaar en het lied van ‘My old Kentucky home’ - nooit kan ik het horen

zonder een jonge siddering - dat lied van oud en bijna verstorven heimwee wordt het eindeloos refrein van hun nieuwgeboren verlangen.

Verloren langs de kusten van straat en rivier, (één in de vloeibare nacht), drijft het lied langs de open vensters en verontrust elke slaap, elke droom met een wijd verlangen naar oud geluk. Ik zie hoe mijn broertje huivert onder het dunne laken, en hoe een palmboom even trilt in de hoge nacht. Witter wordt het maanlicht over de daken en en over de grijze rivier. En uit het raam gebogen, hoor ik het lied van vier negers, triestig, moroos van gebroken stemmen, gebroken akkoorden uit blikken gitaar. En twintig-, dertigmaal, uren en urenlang huivert het lied door de stille straat. De negers zitten bijeengedoken tot een droeve bezwering, en een moeder staart angstig naar haar woelend kindje.

In die nacht zijn de verlangens weggereisd naar Asjanti, naar Goudkust, naar verre palmen. De stad werd een tuin.

In die nacht begreep ik het lied van de negers; mijn eigen verdriet van vandaag...

De vakantie

11^{aant.}

Het feest van de droge tijd begon, als wij het binnenland in konden trekken. De lucht in de stad werd ijl, de bomen wiegelden loom in de lauwe wind, en alles scheen zachtjes in te slapen. Dan was het thuis een vreugde om manden vol te pakken met het hoognodige, en met het kleine treintje de rijstvelden langs, al die stille plaatsjes voorbij te gaan, met hun mooie namen: Kofiedjompo, Kadjoe, Maäbo, Abontjeman, Djehdjeh! Na een paar uren kwam de heerlijke sensatie van het uitstappen. Want dit was een groot wonder: ineens te staan in de felle zon die als in een spiegel schijnt op het spierwitte zand van het Para-district. De korrels van dat zand zijn zo groot als kleine kiezels, en de spoordijk waarlangs je nog een half uur moet lopen - omdat de trein onderweg niet stopt - ligt als een lange, witgloeiende stang te branden. Geen van de planten die groeien in dit zand, zijn te zien in de stad. Het is spichtig en draderig gras, bijeengekropen tot stervormige groeisels met kleine paarse bloemen, en het wondere groene weefsel van bos-markoesa waarin een zoete, grijze bes verborgen zit! Ook als de zon pijnlijk op onze koppen brandde, is ons de weg naar Koetiri nooit te lang geweest. Het was voortdurend luisteren en lachen naar Neef, die de trots en het ideaal van ons jongens was; want hij was een woudloper als geen tweede.

Tante Maria - kennen wij al de oude besognes uit de familie? - had wel twintig jaar geleden midden in 't onbewoonde bos een concessie genomen om hout te kappen en het land te bebouwen. Tante Maria! Een grote, sterke vrouw, dof-koper van kleur, met een stem die de roem van de bos-echo was. Een oom hebben we nooit gekend;

die was al dood toen voor ons de herinnering begon. Maar er wás geen oom nodig. Was niet onze Neef - Constantijn was zijn doopnaam - een sterke en vreesloze man, met een lach als een kind?

Aan een stille bocht van de oude, zwarte Kropina-kreek stonden hun huisjes; één van Tante Maria, één van Neef, één voor de varkens en één voor de kippen. Daarachter lag het bos, en bij 't bos was nog een hut op palen, voor de twee koelies die ze in dienst hadden als twee zoons. Het was langzamerhand een dorp geworden, een heel klein dorp. Tante had het 'Vier-kinderen' genoemd, om het verhaal van 't goede Ros Beyaert, dat een zendeling haar had verteld. Maar de negers en vrouwen uit het Para-district hadden steeds Koetiri gezegd. 't Was wel niet deftig vond Tante, maar de naam Koetiri is toch gebleven.

Van de spoordijk ging er een klein pad het bos in, dat plotseling koel was en geurig van vochtige varens. Slechts een smalle strook die was platgelopen, wees ons de weg langs lianen en dichtgekronkeld hout. Die weg kwam uit aan de kreek waar Neef zijn lange korjaal gemeerd had tussen de bomen die over het water hingen.

Geen van ons durfde spreken wanneer de boot door het water gleed. De bomen van beide oevers raakten elkaar in een gotische boog die nòg eens er was in het zwartbruine water, dat telkens opnieuw zo wonderlijk-helder werd als wij het schepten in onze hand. Geen geluid was er tussen de muren van 't bos; slechts het water morrelde knorrig onder de ronde romp van de boot.

'We zijn er bijna,' zei Neef, en riep met zijn galmende stem door het bos: 'Odi-ooi!' Van verre klonk het zacht en gedempt: 'Odi-ooi!' terug, van Tante Maria. Het bos werd opener; tussen de bomen door wees Neef ons een

paar van zijn akkers. ‘Ze zijn al klaargebrand voor de regentijd,’ zei hij, en wrikte met een korte slag zijn boot in een baai. Op de open plek vóór de huizen, bij 't water, stond Tante Maria te wuiven. Even het vreemde van deze sterke vrouw die ons zoende als was ze een meisje, en we holden al voort naar de huisjes. Koetiri was tach òns eigendom!

12

Nu zit ik hier in een vreemde stad, en morgen reis ik, waarheen? Er is een onrust, of liever: een klein verdriet, dat me telkens verder en verder lokt, dat me altijd en immer weer zoeken doet naar iets ouds, naar iets bijna vergetens.

Hoe wist ik toen, mijn arm Koetiri, dat ik van hier het oude verdriet en het verre verlangen zou meenemen, naar de stad, naar een ander land. Hoe wist ik dat het huisje zo mooi kon zijn onder de kokospalmen; hoe wist ik dat het hoge ruisen der lange blaren nog vèrder zou zingen dan het doffe gebruis van de zee.

Zuid-Zuid-West roept mij de dof-glanzige dag tussen de lage koffiehaag. O, dit land, eer ik ooit dit land vergat!

13^{aant.}

De dagen waren nooit lang genoeg op het feest van Koetiri. Des morgens nog vóór de zon er was, kwam Neef mij wekken door zachtjes te schoppen tegen m'n schouder. Ik sliep niet in een bed, maar rolde mij in een dunne deken, en lag op de plankenvloer; het was een van de

vreugden van buiten, niet te slapen in een broeierig bed. Thuis sliep ik meest in een hangmat, daarom bij Neef op de grond.

Neef had nooit slaap in zijn stem. Nog vóór de eerste vogel zong hij en juichte: 'Vooruit in het water; kom mee, vooruit! De dag moet je dopen, dan wordt-ie een christen, dan kan je 'm aan!'

En op de honderd meter van het huis naar de kreek wist Neef nog gauw te vertellen, dat het water zo koud niet meer was als het vorige jaar. Dan stormde hij het water in, met schuimen en spatten, gelijk een jong paard. Maar het water wàs koud. 'Duiken!' riep Neef, en hij dook. Aan de andere oever stak zijn glunderende kop boven het water uit. 'We zullen een kleine oorlog beginnen. Wie 't hoogste kan spatten, die heeft 't gewonnen!'

De val van het water klonk luid in de donkere bocht van de kreek. De verpoeierde regen was zilver in de ongebornen dag. Neef zwom op zijn rug. 'De dag is een luie en trage mulat,' zei hij tegen de bomen. Toen ging hij bok staan, om haasje-over te doen in het water. Vanaf de bocht hield vader een wedstrijd met hem; hij won, en lachte de morgen open. De zon krulde over het water met enkele stralen die tussen de bomen gedrongen waren. Op zijn schouder droeg Neef mij naar binnen!

14^{aant.}

De dag was een schuine helling waartegen de dingen omhoog kropen. Onder stond Tante Maria en bakte cassave-broden op een open houtvuur in de zwartgerookte keuken-hut. Boven het vuur, aan de roetige zoldering, hingen stukken vlees en vissen, om gerookt te worden.

Het korrelig-witte cassave-brood dat in grote platte schijven gebakken werd, had een prikkelige geur; zo vers was niet de fijnste vrucht. Voor mij bakte ze altijd heel kleine cassave, met zout bestrooid, en geraspte kokosnoot daar overheen. Voor mij werd het extra gemaakt, want ze wist: ik zou naar een vreemd land gaan om te leren bij vreemde mensen. En hoe zout is het brood van een ander...

De dag bracht nog meer! Met Neef naar zijn akkers te gaan om te zien hoe alles groeide, hoe groot het land was, dat nu weer ontgonnen werd. Hij had een geweer en hakmes, een vormloze hoed! De honden blaften en renden vooruit. Ook ik kreeg een hakmes en liep vlak achter hem aan, want het pad was heel smal.

Aan weerszijden was het vol-begroeid, dat er geen doorkijken mogelijk was. Je moest heel voorzichtig lopen, want de awarrabomen zaten vol scherpe zwarte dorens, lang en dun gelijk een naald, en dicht opeen als de haren van een mannenarm.

Tussen de blaren ritselen kleine dieren, een bange hagedis of een grote bruine tor, zo dik als een twijg. Nu is er midden over de weg een hek gemaakt, van takken met lianen aan elkaar gebonden. 'Dat is voor de varkens,' zegt Neef, 'anders lopen die stommelingen het bos in.' Tien minuten verder ligt zijn kostgrond, en daarnaast de nieuwbewerkte akker. De geur waarschuwt je reeds, de fijne prikkelende brandlucht die nog rondzweeft als onzichtbare rook. De nieuwe grond zag nog zwart van het branden, want op hele plekken was het lage harde gras wel verkoold, maar nog geen as geworden.

'Er hebben hier heel wat bomen gestaan,' zei Neef weer, terwijl hij met blijde tevredenheid rondkeek. 'Het waren

van die heel dikke, vadertje; daar werk je dagen op.' Zijn stem klonk open en helder over de nieuwe akker, naar alle zijden, waar het struikgewas en de hoge bomen van het woud weer stonden te groeien, ongerept en onverstoord, alsof er nooit een akker tussen hen was platgebrand. Zijn stem ging verder, in de natte donkerte van het bos, en ritselde tussen de blaren. De zon scheen de glans van versgebakken brood over zijn kop en handen. Zijn grote hand sloot om de riem van zijn geweer, die hand waarmee hij boomstronken geroid had, groter dan hijzelf, en die ik niet eens beklimmen kon.

'Over drie maanden moet je zien hoe de zaak hier staat te groeien. 't Groeit je haast veel te hard, en er is geen wieden aan zo'n akker als eenmaal de regentijd begint.' Constantijn lacht. Hij lacht altijd als hij tegen mij spreekt. Ik geloof ook dat hij lacht als hij mij zijn korte, onbehouwen briefjes schrijft - 'n paar keer maar in 't jaar, - die helemaal met zo'n grote stoomboot de oceaan over moeten: 'Gisteren schoot ik een tijger. Zo'n vuilik. Tante Maria heeft mij gezoend van blijdschap.' Ik zie zijn open gelaat; hij heeft geen uitbundige lach, maar een glimlach van heel stil weten, een woordeloos peinzen dat zweeft door dit geluidloze land, met de trage wiekslag der blauwe kapellen, dronken en loom van de volle scheuten zon.

Op de kostgrond groeit alles dat het een lust is. De cassave spreidt zijn brede handen uit, en onder haar scharrelt het lage kruipende groen. Neef gaat op zijn hurken zitten om wat te rooien voor Tante Maria, anders moppert ze weer dat haar gasten te kort zullen komen. 't Moet nog een beetje droog blijven, denken we samen. Neef breekt een nappie-wortel door, die helder paars ziet, zo paars als nergens een kleur dan misschien op de

bodem van een markoesabloem. ‘Die grond is niet kwaad,’ lacht hij weer, ‘t is alleen maar de moeite elk jaar je akker ergens anders te maken.’

De hond is uitgescharreld in het bos tussen de bruine nattigheid van rottend lover, waaruit deze vruchtbare grond wordt gemaakt. Hij komt zijn baas de hand lekken, die hem elke maand bloed met kruit van een volle patroon geeft, om hem kras en wreed te maken voor de jacht, en 'n inenting tegen de slangen.

Maar hij kent z'n baas, en weet dat het tijd is om naar huis te gaan. Geen boom beweegt, geen blad ritselt meer; de zon staat steil boven de kostgrond en brandt een ernstige donkerte in het groen van 't groeisel; fel weerkaatst het licht in onze ogen en prikt zweetdruppeltjes op je gezicht en ogen. In het bos is het water koeler, en de hond ligt al in de schaduw van een kokosboom te slapen, als wij bij Tante Maria terugkomen.

15^{aant.}

Het prettigst zit je achter op de ronde punt van een kleine korjaal, die de kop ver boven de stroming uitsteekt, terwijl het water zangerig morrelt onder tegen de bolle bodem. En zo moet je van Koetiri af de bochtige Kropina-kreek ‘naar beneden’ varen, waar het avontuur je brengt, met rustig parelen en even wrikken tegen de gewillige boot, uren ver; dan is het land een lang verhaal dat je elke dag weer verder verteld wordt. Des morgens vroeg kappen we een bananeboom in flinke moten, en laten die de kreek afdrijven. Het doel van 't avontuur is, ze in de middag terug te vinden, en op te vissen als walvissen.

We vertrekken beiden, Joop - dat is m'n jongere broer - en ik, ieder in een korjaal. Een klein eindje gaan we samen, dan neemt Joop een andere arm van de kreek, die heel smal is en 'n beetje angstig van de grijnzende rizoforen met hun augurkstengels. Ik stuur mijn boot zachtjes verder door de gladde kreek.

Een zoete, bruine geur walmt op uit de duistere diepte waarin langs alle zijden het bos verglijdt. De stilte weert de zon, die moet schitteren boven de bladeren, en slechts hier en daar valt het licht als een gouden blaadje omlaag. Mijn boot drijft dicht langs de kant, daar waar de blaren zwart-bruin zijn van de natte grond. Tussen de stammen zie ik de kralige kop van een rode slang die half-opgericht ligt te peinzen naar het donkere water. Hij beweegt zich niet, zelfs niet om het fladderen van een verliefde boskapel.

De kreek is een lange nis geworden; in een nieuwe wereld waar blaren en takken, dieren en mensen elkander niet weren, in één lijdzaamheid om de stilte van dit bestaan. Dan gaat de kreek zachtkens open, de lichtplek tussen de blaren wordt breder en breder, en elke bocht brengt een nieuw wonder nabij. Er passeert een vrouw, die nauwelijks opziet als zij 'odi' zegt. Vóór in haar boot liggen groene trossen bananen, waarvan ik even huiver bij het herinneren dier geur.

Nu is het als een wijde vijver, waar ik wacht, in een schaduwplek. En nu het weer helemaal stil is, komen de watervogels een voor een achter de rizoforen vandaan. Hun wit en grijs, dat gloeit in de middagzon, tuurt vanaf hoge, dunne poten naar het spiegelbeeld in de bruine glanzing. Voorzichtig stappen ze over de plumpeblaren en dopen hun spichtige bek daar waar het wier gegroeid is tussen de duistere kronkels van hun

verborgen stelen. Eén is er, een grote grijze vogel, die staren blijft naar een eenzame waterlelie tussen de blaren. Zij vergat haar kelk te sluiten, en nu fonkelt de zon daarin als een rijpe vrucht in een hand.

Mij lokt deze lelie, één enkele bloem tussen zóveel licht, tussen zoveel groen... Ik duw langzaam mijn boot langs de oever, naar de plumpeblaren. Er ritselt een blad langs de houten wand. Heidaar! Eén, allemaal, daar vliegen ze weg, verschrikt, witte en grijze schittering in de middag.

Ik buig naar de bloem die een wondere geur heeft, zo duizelend dat ik blijf peinzen gelijk de grote grijze vogel, en ik weet niet waaraan. Het koele water is zilverig om mijn hand, en als ik de bloem omhoog hef tussen mijn vingers, komt een lange bruin-rose steel mee omhoog, als een waterslang. Maar een kind in dit land denkt niet aan een symbool. Later, later, mijn kleine jager, daar waar de straten te nauw zijn voor auto's, voor fietsen, voor mensen. De ogen van een die te haastig voorbijgaat, een bloem, witte bloem, déze bloem, alleen op het grote, bruine water van een oude kreek...

Ik heb de lelie geplukt voor Moeder, en ze voorzichtig neergelegd op de bodem van mijn boot.

Toen is Joop gekomen van de andere kant, en een half uur ver hebben wij de bananebomen weer opgevist, vier stukken van de vijf. Alleen onze jonge honger waarschuwde huiswaarts te keren.

16^{aant.}

Vader was van de jacht weer thuisgekomen met Constantijn. Nooit konden wij vlug genoeg hem ontdoen

van zijn jas, zijn hoed en zijn zware laarzen, want eerder vertelde hij nooit zó goed het avontuur van de jacht. Maar ditmaal werd het vergeten, want Neef en hij hadden een hert geschoten; het lag op zijn rug tussen hen in, met wijd-gespreide poten, een edele ontreddering. Triestig staarden wij in zijn gebroken oog, nog vochtig van zijn laatste tranen.

Maar Neef ging aan de rivieroever staan, en hield zijn handen voor zijn mond gelijk een hoorn. En hij blies luide stoten daardoorheen, die galmden over het water en door de bossen aan weerszij en aan de overkant. Het was een donker, vreugdig hoornspel, dat wijd-uit ging naar al de geburen die het horen wilden. En nog geen half uur verliep, of daar lagen wel tien korjalen gemeerd in het haventje van Koetiri. Al de naaste burens waren gekomen voor de verdeling van het hert. Daar was een oude neger - Oom Heintje noemden wij hem - van wie men fluisterend vertelde dat hij toverdranken maakte. Hij had een kroezige, geelgrijze baard. En daar was A-Nau, een brommerige Chinees die varkens kweekte en ze altijd bij elkaar riep met een krijsend 'hoed-hoed!' en 'deh-deh!' waarom wij steeds danig moesten lachen. Daar was de brigadier van de naaste politiepost en Hiëronymus, de struise knecht van de missionaris. En nog meer mannen die tegen ons lachten en Neef uitbundig feliciteerden met de prachtige jacht.

Het eerste stuk mocht Vader kiezen, want hij was de gast. Dan kwam Neef, die het schot gedaan had, en Tante Maria, omdat zij z'n moeder was. En daarna Oom Heintje als de oudste, en vervolgens ieder naar zijn leeftijd en het aantal jaren dat hij de grond rondom Koetiri bebouwde.

Er werd nog wat nagepraat over het droge weer en de

prijzen in de stad, maar toen de korte schemer kwam, vertrok ieder schielijk naar zijn vrouw. Ik weet nog, dat Vader toen zijn arm om mijn schouder sloeg, en met mij over de witte weg wandelde naar het water. ‘Als je ooit leest of hoort spreken over communisme,’ zei hij, ‘dan moet je altijd denken aan dit wat je zag. Dàt is communisme.’

Thuis is er later nog vaak gelachen om m'n jongensvraag: of communisme hetzelfde was als communie. Maar Vaders antwoord was wijzer dan wij toen begrijpen konden. Communisme met een rein geweten is óók: Christus in de harten van de mensen.

Constantijn was achter ons komen staan bij het water. ‘De vorige week schoot A-Nau een tapir,’ zei hij, ‘daar heeft heel Koetiri drie dagen van gegeten.’

‘Ik wilde dat ik altijd hier kon blijven,’ zei Vader, en lachte met zijn glimlach, die altijd blij en vermoeid is tegelijk. Ik hoorde niet meer wat ze verder spraken; de vreemde avondlijke roep van een vogel hield mij bezig. Voor de herinnering aan zijn droeve roep heb ik later mijn Marx en Malthus' statistieken opzij gelegd. Eén minuut lang leek mij de stadsgracht het zwarte water van Koetiri...

17^{aant.}

Zo luid wij lachten overdag zo ingetogen maakte ons de avond. En dikwijls heb ik dan willen schreien; ik zòu geschreid hebben, als ik wist waarom. Het huisje was maar heel weinig verlicht; op tafel stond een kleine olielamp die schaduwen in plaats van licht wierp op de wand.

Op de grond werden de matten uitgespreid, en in een kring gingen wij bij elkaar zitten. Dan kwam ook een van de Hindoes, een prachtig, stille figuur met een kortgeknipte baard. Ik vond dat hij op Christus leek - was het ook omdat hij zo stil glimlachte? - doch hij heette Manggaï.

De avond sloot zich heel dicht om ons heen; buiten blafte de hond van Constantijn met enkele felle kreten, en als iedereen zweeg, hoorde je het zachte ronken van het bos. Maar Manggaï deed wonderbare verhalen van fakirs en tovenaars, of vertelde de kleurige geschiedenis van Hassan en Hoessein. Als er bezoek was van Oom Heintje, vertelde die altijd negerverhalen waarom je lachen moest, immers, hoe kan een spin zo slim zijn?

Ook Tante Maria wist te verhalen, maar dat waren heuse gebeurtenissen uit de slaventijd. Wij zaten angstig te luisteren, en mijn broertje kroop dicht tegen mij aan, want was het niet of wij buiten nòg het kermen hoorden van de negers, bloedend onder de felle slagen van een balatazweep? En wat kon Vader ernstig kijken bij die verhalen! Er kwamen rimpels op z'n voorhoofd, heel diepe, die hij ook kreeg als een van ons ondeugend was. Soms ging hij opeens de luiken opendoen, terwijl hij toch weten kon, dat er dan muskieten en glimwormen, nachtvlinders en torren naar binnen kwamen. Dan zag je de nacht door het venster als een heel lelijk, zwart gezicht.

En de stem van Tante Maria werd schel en luid als ze vertelde van het onrecht. Manggaï liet zijn hoofd steeds dieper zakken. Oom Heintje maakte profetische gebaren en zuchtte een langgerekt 'Oooh!' dat in een hele melodie moduleerde. Constantijn speelde met het mes aan zijn gordel.

Maar Vader was de enige die benauwd werd; er kwamen zweetdruppels op zijn gezicht. En nú weet ik het, nú eerst weet ik waarom. Vader, jij kent het witte Gouvernementsgebouw en het grote 'Bureau van Financiën', dat een toren heeft en dikke, valse kolommen. Jij kent de dwaze regeringsbesluiten allemaal, die niemand begrijpt, maar die een vreemd onrecht zijn moeten, nòg, nòg! Jij weet dat nimmer de slavernij werd afgeschaft, noch hier, noch elders. Allen bleven slaaf van hun zelfzucht. En het oude land, het arme zwarte land dat dagelijks nog meer ontreddert! Allen vluchten, allen verlaten het zinkend wrak in grote steamers. Alleen jij, oude kapitein, blijft, en staart naar de grijze einder tot het einde. Vader, mijn geest is bij je! Mijn gedachte rent met je langs de savanna's, sneller dan het opgejaagde hert. Zullen we nog ooit het kamp bereiken, het oude kamp van onze voorvader, die nòg zit te wachten bij het rokend vuur, en traag de tabak kerft in zijn gerimpelde hand en de tapanà roert voor de vredesdrank.

Vergeef je oudste zoon die nu voor een bureau te schrijven zit, de laatste hoofdman van een volk, dat stierf voorbij het liefelijk dorpje van Tante Maria, in een lege, witte vlakte...

Het gezin

18^{aant.}

Voordat ik er was, moet het gezin zo klein geweest zijn als een poppenhuishouden, want je had alleen Vader, Moeder en Paulus. Paulus was een Djoeka-jongen van zestien, even dom als hij zwart zag. Een missionaris had hem naar de stad gebracht, maar hij had een veel te harde kop om op school te kunnen leren. Daarom was hij bij Vader in dienst gekomen 'om manieren te krijgen'. In die tijd was Moeder anders dan nu, en toch hetzelfde. Ze zat stil bij het venster witte kleertjes te naaien van dunne doorzichtige tule, en op het witte dek borduurde ze een zijden rand van schelpjes. Ik weet dit zo goed, omdat het later precies zo was, toen het broertje komen moest. Alleen: in die tijd zat ik op een bankje aan haar voet een boek te lezen, en vertelde ze verhalen van Amerika en Australië, en de kinderen van kapitein Grant, terwijl vroeger Paulus dwaze dingen deed in huis, hijgend kwam binnenhollen, omdat hij de eerste politieagent die hij tegenkwam, aanzag voor een spook, of bevend kwam vertellen dat hij een man zag zitten op een wiel dat draaide, terwijl de man toch niet draaide.

Er werd om Paulus veel gelachen in huis, en iedereen hield van hem, omdat ik er toen nog niet was. Daarna heeft hij het voorgoed verkorven. Toen Vader een kinderwagen kocht, vroeg hij: 'Tio, is dat een tentboot op wielen?' Zijn gezicht had iets van een aap die lachen kon, maar het doopwater had hem de zuivere ogen van een kind gegeven.

Moeder heeft mij later - kort voor ik wegging van huis - verteld welk gevaar ik al aanstonds bij mijn komen meebracht. Zo is het altijd gebleven; want van die dag af heb ik hand in hand gewandeld met een bleke vriend;

hij is mijn liefste kameraad, en de enige die het einde weet van deze eenzaamheid. Des nachts als ik slaap, blijven zijn ogen steeds gericht op mij; ik zie ze als fonkelende kersen aan een zwarte tak of als felle briljanten in een avondetalage.

Maar die eerste dag dat hij bij me was, waarom moest hij de anderen zo laten schrikken, waarom mijn moedertje angstig maken, die zo bleek lag tussen de witte lakens? Ik wilde dat ik nog eenmaal die schreeuw kon horen, de schreeuw van een pasgeborene om het leven, de schreeuw waarmee hij zich losrukt van het moederlichaam. Ik wilde, nu ik op mijn voorhoofd getatoeëerd voel Isaías' brandmerk: 'Clama, ne cesses', dat ik nu nog de kreet kon horen waarmee ik, na doodsgevaar, voor het eerst het leven riep: het leven dat ik zo onstuimig bemin, bijna evenzeer als de dood.

Want nooit heeft een kreet van mij zó ver geklonken, nooit is er een zó doordringend geweest. Helemaal tot het eind der wereld, waar God speelde met nieuwe sterren, klonk die schreeuw in een open echo. En God heeft even zijn gelaat naar mij toegewend; hij zond zijn engel die het leven was, mijn bewaarder en mijn kameraad, mijn dienstman en mijn tweelingbroeder, mijn lieve trouwe engel. Hij is het leven en de dood tegelijk, omdat hij de bewaarder van het Later is.

Moeder heeft mij bij zich genomen en mij gekust op het haar dat zo zacht was als de wimpers van een hinde. Later als haar lieve hand streek over mijn hoofd, zei ze: 'Wat is je haar hard geworden en stijf.'

Moeder, je glimlachte toen je dit zei, want je kent al de regen, de zonneschijn en de barre schroei die kwamen over mijn jongenshoofd. En bewaar je niet - ik wéét het

- nog een enkele lok van mijn zijige kinderhaar? Ook jij bent eenzaam, Moeder, als ik en Vader en alle anderen. Een slapend leven in kanten omhulsel hield Vader in zijn armen; toen mijn ogen opengingen, hief hij mij omhoog, zo hoog hij kon naar de hemel. Dit heeft hij nog vaak gedaan. Het is àlles wat hij voor mij gedaan heeft en nóg doet. Toen Paulus mij zag, riep hij juichend: 'Kijk, zijn hoofd is juist een kalebas. Je moet hem opensplijten en twee drinknappen er van maken.' Paulus is de eerste tegen wie ik gelachen heb, want de tantes keken zeer verontwaardigd toen hij dit zei. Iedereen kwam om mijn bedje staan, iedereen sprak over mij en noemde mij met de liefste namen. Alleen het kind verkoos de sublieme eenzaamheid van een stoorloze slaap. Maar Paulus werd diep gegriefd in zijn onbegrepen Djoeka-hart; zóveel verwaarlozing was ondraaglijk voor hem. Moest zúlk een kind, zúlk een marmot zijn meester zijn?

Eens kwam hij stilletjes bij mijn bedje staan. Ik was nog te dom om te zeggen: 'Lieve Paulus, ik hou veel van je; het spijt me, dat je veronachtzaamd wordt om mij.' En nog altijd ben ik te dom voor zo iets.

Met zijn platte zwarte kop vlak bij de mijne bekeek Paulus mij aandachtig, wel tien minuten lang. 'Klein kaal mormel,' zei hij, 'brul-aap, bos-konijn.' Ik werd bang en trok vieze gezichten. 'Bah, nu lijk je op een stokoude vrouw,' zei Paulus. Er kwamen tranen in mijn ogen en ik begon te schreeuwen.

'Hee,' riep Paulus. 'Kijk zijn ogen! Het zijn net glazen knickers geworden; ik zal ze eruit steken om erbuiten mee te gaan spelen met de jongens...'

Terwijl Moeder binnenkwam, hoorde zij wat hij riep. Zij schrok en niets hielp, Paulus mocht niet langer bij

mij blijven. Hij is weer naar zijn Djoeka-dorp vertrokken, diep in het Sacramacca-district.

Zie, zo'n egoïst was ik al vanaf mijn eerste dag.

19

Bij regenweer werd het huis geheimzinnig donker en stil; als de heldere oktoberdagen kwamen, hadden alle kamers iets feestelijks. Zo herinner ik mij mijn jeugd: een vreemde wisseling van trieste en feestelijke dagen. En binnen het veranderlijk getij van weken en maanden, bleef het onveranderlijke goed-zijn van Moeders glimlach en Vaders woord.

Op de regendagen, ze duurden soms weken aan één stuk, zaten wij zo heimelijk bijeen in de kamer, alsof het huis een kerk was, helemaal afgesloten voor al het andere buiten. De vensters hadden grote groene luiken, die vroeg gesloten werden, omdat de regen anders zo hard naar binnen kon waaien. Daarmee sloot je de schemer in huis. Buiten ruiste de regen, zwaar en suizend. Je hoorde hem in de verte al aankomen, uit het bos, eerst met zacht geloei en grommelend, dan als een lang geroep. De lucht werd pikzwart, en de enkele haastige stemmen in de straat kregen een vreemde echo. Dan wist iedereen dat het spoedig regenen zou, en veel. Alle huizen werden gesloten, de straten kregen een doods aanzien, en voor je het wist, daar stroomde het water met dikke volle stralen. Het gaf de vreugde van een spel, urenlang ernaar te kijken, hoe de lange spichtige regenstralen putjes sloegen in de grond, die weer opsprongen als kleine fonteintjes met een platte kop, en uitvloeiden in kringetjes die groter en groter werden, naarmate er meer water kwam op de straat. Als je de regen van buiten af be-

keek, behield ze iets zonnigs, iets van de straat; terwijl je wachten moest onder een balkon werd ze zelfs feestelijk. Maar binnen in het gesloten huis was alles helemaal anders. Hoe droevig maakte de regen je dan.

De lichte wanden kregen tinten van bruin en grijs, en boven de deur hing een porseleinen bord waarop een mannetje geschilderd was, die stond te hengelen bij een vijver, onder hoge geelgroene bomen. Gek dat je daar altijd naar kijken moest als het regende. Het was alsof het mannetje daar stond in de openheid van een ver, vreemd land; dromerig wuifde hij met de hengel; ook de bomen hadden kruinen die je nooit ziet, die je misschien alleen tegenkomt in de verborgenheid van een ver, vreemd land. En als we zo stil in de kamer zaten, en de zon had zich diep in een dichte wolk weggeduffeld, dan haalde ik Vaders Rembrandt-platen voor de dag; ik kende ze al van buiten, want iedere week liet hij ze ons zien, en toch, als het buiten regende, dan was het alsof ze veel mooier werden, alsof er een nieuwe, donkere gloed kwam over de 'Stenen Brug'. Dan werd het verlangen geboren om te gaan reizen, heel vèr weg, om eens op die brug te staan, onder hetzelfde goudbruine licht, of in hetzelfde bootje te varen naar het licht toe...

Maar hoe droef en eenzaam maakte je niet de wijdte van zo'n landschap. Je voelde je zo vreemd als je er lang naar keek, en je vermoedde vaag, dat later het reizen wel iets heel droefs, iets prettig-droefs moest zijn. Iets van Parcival door een donker bos, op zoek naar de Graal; een droom waarin je wandelt langs vreemde krekens. En in éénzelfde droom vertelde Vader, dat Holland mooi moest wezen. Holland dat wij beiden alleen maar kenden van Rembrandt-platen en van Ruysdael...

Buiten regende het, bleef het regenen, urenlang.

20^{aant.}

Ik bid u, denk met een liefdevol hart aan de jeugd van Maldoror. Het verdriet, zó ver weg te zijn van dit heerlijke Zuidamerikaanse land, o dit verdriet vooral heeft hem krankzinnig gemaakt. Maar bedenk eens wat hij schreef over de nietigste dieren, bedenk wat hij schreef over de honden! Van de honden daarginds, hoe juist heeft hij het felle leven beschreven. Ze blaffen de nacht open, ze blaffen de nacht stuk tot zilveren flarden; overdag blaffen ze de straat vol bloedrode wimpeltjes. Higgend lopen ze de wegen langs, ze lekken de zon met hun hangende tong; als het avond wordt, kauwen ze 't jonge gras.

Maar in het vreemde land heeft Maldoror de teerheid van dit alles vergeten; het tedere is in felheid opgebrand. En toch, tē trouwe kameraad van mijn jongenstijd was 'Soun' onze hond, dan dat ik hem hier vergeten kon. In de verte hoor ik nóg zijn jankend geblaf.

Ik kreeg hem toen hij nog heel klein was en wollig, met een beverig staartje. 't Was een echte Indianenhond, en een missionaris had hem voor ons meegenomen naar de stad, als geschenk van kapitein Georges. Hij leefde samen met de schildpadden en de marmotten die wij hadden, en met de kleine aap. De tuin was als een oerwoud, maar je moest op je hurken gaan zitten om dit eerst goed te beseffen. En Soun was de koning van dit woud, leeuw en tijger tegelijk.

Het was een wonderbare hond, want hij kon lachen, en daarom ook schreien; als er muziek was kroop hij heel droevig in een hoekje, en als er iemand schreide liep hij kwispelstaartend er omheen en riep met korte blafjes. Op de verste wandelingen liep hij mee en sprong over alle

sloten; dan haastte hij zich terug, want hij liet mij nooit alleen. Des nachts rustte hij niet, voor hij een-voor-een aan onze bedden gesnuffeld had.

Eens op 'n dag was hij weg, en het duurde weken eer hij terugkwam. Wij dachten allen dat hij al dood was. Maar ik denk dat hij naar het bos ging, waar zijn wolven- en vossenfamilie nog woonde. Want ruig en wild kwam hij terug, en hij sprong tegen mij op met een krijsend geblaf.

Uitgelaten liep hij het hele huis door en rende de tuin in, op en neer. Toen het avond werd, is hij gaan liggen op zijn oude plaats. De volgende morgen lag hij te stuiptrekken, en tegen de middag stierf hij.

Nadien heb ik nooit meer een hond willen hebben.

21^{aant.}

Achter in onze tuin stonden twee kleine huisjes, lage krotten van slechts één kamer; het waren vroeger slavenwoningen geweest. Maar nu... het was een wondere wereld, het leek wel een stadje op zichzelf, want sinds mensenheugenis woonde in het ene huisje een stokoude negerin, en in het andere woonde een mulat, bocheltje van nauwelijks een meter hoog.

De tuin was groot, en je moest een hele wandeling maken langs de markoesa, de rozen, de balsaminen, de grote stenen put - groen en diep, als je erin keek zag je alles heel donker weerspiegeld, en de emmer maakte zo'n zonderling, in-droevig geluid daarin - tot aan de tweede tuin, waar je een brede vijgeboom had, een granaatappelboom die altijd met zijn vermiljoene bloesem strooide, en een hoge sterke kerseboom, die achter de twee slavenhuisjes stond.

Al heel jong was me die wandeling zulk een zonderling genot, want Gran, de oude negerin, keek zo vervaarlijk met twee gelige ogen, en ze zei zonderlinge woorden, die je toen maar half verstond. En wat liet ze niet zo'n R grommelen en rollen als ze haar sibyllijnse verhalen deed. En dan, dit was de clou, na afloop kreeg je altijd van haar een heetgeroosterde banaan of pudding van maïs.

Toen ik op 'n keer iets hoorde van de geheimzinnige oude vrouwen die des nachts in het vel van een vleermuis de huizen binnenvliegen, dacht ik: Gran zal vast wel zo iemand zijn; hoe kan ze anders zo rijk wezen? Grootmoeder hield haar milddadigheid ongeschikt voor kinderoogen, en... Gran heeft voor ons lang dezelfde vriendschappelijke en tuchtige waarde gehad als Sinterklaas in Europa.

Op een zondag vonden wij haar gehurkt in een donker hoekje van haar huisje zitten, toen het al laat op de middag was, en haar deur nog gesloten bleef. Ze bewoog niet, en kinderlijk eenvoudig zei Vader: 'Gran is dood.'

Haar buurman met wie ze zich nooit bemoeid had - haar tachtig jaren bekeken hem altijd een beetje verachtelijk - bleef langer in leven. Hij was zo'n beetje kleermaker, droeg een stijf wit frontje dat als een boezem naar voren stulpte, omdat zijn rug naar achter gestulpt was. Hij sprak met een hoog, schel stemmetje en noemde ons altijd 'kleinheer', waarschijnlijk om, aan zijn eigen volwassenheid uitdrukking te geven. Hij was tamelijk ontwikkeld, sprak Hollands van een komische gebrokenheid, die wij jongens nooit nalieten te parodiëren als wij met hem in gesprek raakten.

Zijn grootste liefhebberij was plaatjes te knippen uit En-

gelse illustratiebladen, en die met een speld of naald tegen de houten wand vast te prikken. Zo kwam zijn huisje vol te hangen met King-Edwards en Queen-Mary's, Derby-winners en zinkende oorlogsschepen, en met onvermoeibaar geduld antwoordde hij op al onze vragen: wat is dit, en wat is dit? Hij zat steeds op een kist die bruin-gepolijst was van 't jarenlang zitten, en wij moesten altijd op de drempel van zijn huisje gaan hurken, want een stoel had hij niet; trouwens, daar had hij ook geen plaats voor.

Jakie was een vroom man en een beter zedenmeester dan Solon. Zijn resignatie - hij was mulat - was werkelijk een beetje Grieks, en ik geloof best dat hij aan God dacht als aan een enorm stenen beeld, waarvoor wij allen hebben te buigen en te offeren. Niet spotten met ongelukkige mensen, en: de ouderdom eren, waren zijn twee voornaamste lessen. Eens zei hij dat hij koude koorts had, en vroeg ons met hem mee te lopen naar het hospitaal. Hij beefde achter het witte frontje. Een grote poort sloot zich achter hem, en héél klein stond hij naast de portier met snorrebaarden. 'Heeft u papieren van de politie?' vroeg de portier. Hij schudde van neen met het gerimpelde hoofd dat tussen zijn bonkige schouders rustte. Toen zakte hij in elkaar. Wij hebben nooit iets méér van hem geweten; familie had hij niet, niemand heeft hem begraven.

22^{aant.}

Onze Tantes woonden een klein eindje buiten de stad, daar waar de eerste plantages begonnen. Ja, het moet

vroeger zelfs afgelegen geweest zijn, dat wat nu bijna de stad zèlf is. Ze woonden gedrieën, ongetrouwde zusters, één die de boerderij dreef (maar des avonds maakte ze fijn naaldwerk, kleurige paramenten voor een missionaris), een die een schooltje hield voor de arme kinderen uit de buurt, en een die bad; of eigenlijk, ze baden alle drie heel veel, maar één speciaal bad, en deed haar werk als bijkomstigheid, zoals wij gemeenlijk werken, en bidden als bijkomstigheid.

Nog altijd heb ik geen merkwaardiger mensen ontmoet dan deze drie waren; en ze hielden van ons met een hartelijke, bijna moederlijke liefde. Toen het schooltje nog bestond, was dat mij het liefste, want het was een heel bijzondere school, een school zonder leerplichtwet, met iets van een buitenfeest.

Twee grote schoolbanken, waar je wel met z'n tienen in kon zitten, stonden in de schaduw van een hoge manjaboom, vlak bij een oranjehaag, die zó zoet geurde in de middag, dat de bijen ophielden te zoemen, en in slaap vielen. In dat schooltje leerden wij zingen en lezen. Een enkele keer ook schrijven. Maar in plaats van rekenen leerden de meisjes allerlei naaldwerk, onderwijl werd door de anderen hardop voorgebeden. Tante vertelde heel dikwijls ook prachtige verhalen van de heiligen, en sprookjes van Anansie de spin.

Als het schot van de middag gevallen was, kwam de andere tante die altijd bad - maar ze kookte voortreffelijk - en bracht het middageten, dat we meestal aten van een groot versgeplukt boomblad, zodat het heel bijzonder geurde. En als dat gedaan was mochten wij de tuin in om vruchten te plukken. Het was te mooi en te poetisch om lang te kunnen duren, want Tantes liefde was niet gediplomeerd en het schooltje voldeed niet aan de

wetten die spreken over ‘roosters’ en ‘leerplannen’ en zulke vreselijke dingen meer. Mijn lieve Tante is ook vroeg gestorven. Ik herinner mij dat zij mooi was, en alle meisjes van wie ik hield, leken een beetje op haar.

Toen de school voorbij was, werd ik net oud genoeg om de farm heel goed te leren kennen. De koeien hadden prachtige namen: ‘Vriendschap’, ‘Trouw’, andere heetten ‘Voorzichtig’ of ‘Blij’. Het is heerlijk zulk een boerderij te hebben. 's Nachts wonen de beesten in een open stal waar verse bundels paragrass liggen, die zo heerlijk fris en vochtig ruiken, en die je altijd doen denken aan morgens waarop je een prettige wandeling maakte. Op het weiland dat even golft, groeit er maar 'n laag, mager gras, dat terecht ‘besluit-gras’ genoemd wordt, en een betere soort die ‘Gods dood’ heet. Achter in het weiland, daar waar het grenst aan een awarra-bos, was er een vijver waarin je ook vissen kon, en bezijden stonden er allerlei vruchtbomen, wel twintig verschillende soorten. Mijn Tante kon de wildste koeien baas, en verzorgde ze altijd zelf. Soms sloeg zij dikke slangen dood met een knuppel, als zij de koeien ging halen of als zij ze 's morgens melken ging. 's Middags lagen de beesten te slapen, of ze loensten loom naar een zoemende vlieg. Dan kwam de avond die daar zo vredig was. Het moe geloei bleef droevig toeven over het weiland en dreef langzaam door de bomen die even bewogen. Met brede bekken slurpten de koeien hun meel-en-water uit de volle emmers en lieten het tevreden en verzadigd sippelen uit hun geeuwende mond. Als de stal gesloten was, kwam Tante naar binnen, haalde voorzichtig satijn en zijde uit de kast, en zat tot laat in de nacht te borduren.

Mijn goede Tante, die altijd bad, las voor van Francis-

cus en de vogeltjes, of vertelde van Vader, toen die een kleine jongen was, en van Grootvader die ik niet meer gekend heb.

Misschien heb ik daar voor het eerst, bij mijn Tantes, de eenzaamheid leren kennen, want ieder leefde daar zo stil voor zich heen, dat elks schoonste gedachte wel nooit uitgesproken zal zijn. Elk woord was er liefdevol, maar - was het juist dáárdoor? - alles was er zo droevig, vereenzaamd, afgekeerd van dit leven. Iedere beweging, iedere arbeid was er als het onwillekeurig gebaar waarmede deze aardsheid afgeschud wordt, die immers afleidt van het innerlijk vertoeven in de hemel. Ik denk dat veel engelen er hun verblijf gezocht hebben, want alle blikken dwaalden naar het open Christusgelaat dat er hing, en terug naar de mensen die vlakbij zaten, en telkens weer ontdekte je de heimelijke aanwezigheid van iets dat niet van deze wereld is.

Maar de grootste liefde blijft onbegrepen, en niemand heeft ooit durven zeggen, dat dáár een stuk van de hemel begon; het eenzaamste stuk.

23

Hoe dikwijls heb ik niet de dag zien komen door het hoge raam van mijn kamer, vanwaar je over de daken de verre, rose ochtendlucht kon zien, en tussen de huizen de grijze rivier, die schuimend sloeg tegen de stenen, onder aan de kade. In de stilte van donkere ochtenden, nog vóór de zon er was, heb ik leren luisteren naar mijn hart, heb ik mijn eerste syllogisme leren maken met major: de wereld, een minor: ik. Maar toen leefde ik het als een droom, waarvan je je ganselijk geen rekenschap be-

hoeft te geven. De kamer was niet langer een kamer meer; ze was een paleis, afgesloten van alle rumoer rondom; en binnen haar muren konden alle dromen bestaan. De mooiste lagen dichtgevouwen in de bladen van een boek, (want wat vind je anders in een dierbaar boek?); maar te veel waarde hechtte ik nog aan de namen van Boeddha, Plato en Nietzsche... Later inniers zag ik, hoe nameloos de rechthoekigheid van het kruisbeeld, en hoe simpel de wijsheid is van liefhebbenzonder-maat.

Het is de eenzaamheid, besloten in een kamer - in een huecksken met een huecksken, zegt Thomas van Kempen - die ons leert liefhebben zonder maat. Want waar zullen wij in eenzaamheid een maat vinden om te zeggen; dit is te veel? In eenzaamheid is tegenover onszelf elke liefdedaad als verspild: je opent het venster en laat je duiven vrijelijk uitvliegen, werwaarts zij willen. De een verdoolt in de blauwe lucht, een ander vliegt zich dood tegen een avondvenster, nog denkend dat hij op een ster belandt. Een derde duif strijkt neer op het dak van een vreemdeling; is er ooit één die terugkeert met een olijftak?

Maar de eenzame bewoont een hoge kamer, vanwaar hij over alle daken ziet; hij laat zijn vogels los, omdat een vogel vrij dient te zijn en niet gekooïd; hij geeft zijn liefde aan iedereen, omdat de liefde gegeven dient te zijn, wil ze bestaan. Een slechts de eenzame geeft alleen om te geven.

Nu beef ik wel eens bij het ontwaken als ik - teruggekeerd van welk een verre reis - weer plotseling denken moet: een nieuwe dag. Maar toen... Uit de slaap tuimelde ik telkens weer het leven in, zo blij als iemand uit de nachtstraat binnentreedt in een feestelijk verlichte wo-

ning. Hoe dikwijls keek ik niet uit het raam of de dag nòg niet kwam... En als de wolken witter werden en enkele stemmen riepen in de straat, dan sloot ik het boek en zocht het open land, de brede straatweg langs de rivier.

24

De lucht des morgens was vol wonderlijke geuren die 's nachts uit de bossen aandreven en opstegen uit de rivier. Je rook mimosa en de zware lucht van varens; je rook de weitas van een vreemde jager en het praten van een meisje. Je rook moerassen uit het hart van het land, en de lome geur van bruine ravijnen. En sommige geuren waren gestold tot kleuren, grijze en rose tinten die als een fijne rook over alle dingen wasenden, over acacia's langs de kade en over de witte huizen waarin de mensen nog sliepen, over de vale rimpelende rivier waar de laatste damp wegtrok en over een haastige bakkersjongen. Over een Hindoe die zijn morgengebed staat te murmelen naar de zonkant toe.

En iets van de zon duikt al omhoog achter de bosrand aan de overkant. Er komt een gloeiende kartelrand over de toppen, en alle wolkjes beginnen te gloeien, eerst rood, dan goud, dan dof-wit als schrijfpapier des middags. En 't is volop dag voor je 't weet. De dag besluipt je niet in deze landen; je wordt erdoor verrast. Er zijn geen langslapers; ieder komt met een sprongetje zijn bed uit, want de dag is er ook opééns.

De gouden zonneballon waarnaar je bijna niet kijken kunt als hij er helemaal is, zweeft langzaam boven het bos uit. Maar gouden en zilveren schilfers vallen eraf, en drijven als loverkens rond over de rivier. Heel de

stroom krijgt een andere kleur. Het doffe grijs wordt zilverig, dan bruinachtig, van een aardekleur, en eer de zon al hoog staat, is de rivier een glanzende kolk van vloeibaar goud. De frisse ochtendwind luwt, en wordt lauwer. Een ezel balkt de morgen open, en bijna begint de middag reeds.

25^{aant.}

De wijsheid van het huis was zó te leven, dat nooit de arbeid een obsessie werd. De huiselijkheid was geen vorm of goede toon, maar veeleer het stabiliseren van een eeuwenoud nomaden-leven; het huis was een woning waarheen alle wegen leidden. Het huis was de zetel van een rustige hiërarchie. Wij wandelden met Vader over alle wegen en langs alle bossen; nooit bleef er een vraag onbeantwoord, nooit was er iets waarover hij niet te vertellen wist. En bij dat al had je de rustige ordening van zijn vaderlijke kameraadschap; hij was onbestreden ons opperhoofd, maar 't was bijna een opperhoofd door vrij keuze. Moeder was in waarheid de Gaia Mètèr, diegene bij wie wij allen onze liefde gingen zoeken met tastbaarheid; een liefde die sprakeloos blijft van verinniging. Met de kameraadschap van clangenoten kwamen en gingen de vrienden. Het huis had de gastvrijheid van een poort, die niemand het voorbijgaan verhinderde.

Daardoor kwam het ook, dat er weinig werd gefeest; ik herinner mij eigenlijk geen enkel feest in ons oude huis. Doch geen van ons heeft ooit een behoefte aan feesten gehad; was niet elke dag overvloedig aan feest, omdat elke vreugde aanstonds en vanzelfsprekend ge-

deeld werd? Juist dit delen van de vreugde leerde ons de eenzaamheid, want dat deel van vreugde en verdriet dat ons overblijft, is juist hetgeen de anderen ons *ongezien* overlieten. Zij kunnen het niet zien en tasten naar ons met blinde handen; zij grijpen slechts wat zij zelf reeds hebben. Daarom wordt in het gezin uit de liefde tot elkander de eenzaamheid geboren.

26

En naarmate de vreugde aanwies in ons leven, is ook het verdriet aangewassen; zo lengen de schaduwen als de middag voorbij is. Het onbestemde vage verdriet kreeg een vorm; die vorm was altijd een mens.

Het meisje lachte bloemen in de straat, en haar stap was een ongekende muziek. Ik was een schuchter scholliertje; zij lachte zich zonneshijn om haar hoofdje. Wij werden goede kameraden, dat is: zij groette mij vriendelijk en ik... had haar leven willen redden. Al mijn gevoelens vonden hun hoogtepunt in deze éne gedachte: o kon ik eens haar leven redden. Zo denken alle schuchtere scholliertjes.

Op een avond danste zij met mij en zei een vriendelijkheid over mijn slechte danskunst. Toen kreeg ik eerbied voor haar en verlangde - overmoedig, maar heimelijk - dat ze mij een kus zou geven. Ze heeft het nooit gedaan; eerst de dag toen ik wegging. Dit alles hangt heel nauw samen met het huis, met de stad, met het land. Want wat is heel ons leven anders dan het terugzoeken naar een oude droom... Waarom heb ik mij zo zat gekeken aan dit bleke gezichtje, dat altijd bij mij is, zó dat ik er mee spreken kan en toch ook zó dat ik het

altijd weer moet zoeken, achter ieder mom, telkens wil ontdekken in iedere glimlach, vergeefs, vergeefs.

Zij ook, ze gaat een eenzaam pad over de wereld - natuurlijk, zij is erentfest gehuwd; maar daarom juist - en zij gaat een weg waar geen haar volgen kan, een bospad dat zich onmiddellijk sluit achter haar schreden.

En ik ga een andere weg, die geen sporen laat in het drukke gewoel der steden of in de bucolische stilte van het land, geen enkel spoor dan een los-weggeworpen woord of een verwaaid motiefje... Het is droef dit te bedenken, en droever nog is de teleurstelling, telkens als mijn gedachten enthousiast een verre gestalte achterhalen en zien hoe dit gelaat een vreemd is; telkens als ik voorzichtig de sluier oplicht en zie: dit binnen-leven is mij onbekend.

Alleen, in dit al-enigste uur bedenk ik, hoe zoet het zijn zal, het herkennen van haar oude trouwe lach, het trouwhartig gebaar, de lichtblauwe aureool waarin zij leeft, de vreugde van haar te zien, dit alles weer te ontdekken in het geheimzinnig herkennen dat liefde heet. Een eenzaam man ziet naar de spijlen van zijn ledikant, en bedenkt: hoelang nog vaar ik alléén door de duisternis, zonder één passagier, zonder één licht op mijn steven...

Een eenzaam man bidt over zijn boeken gebogen: Geef ons de kracht hoog en rechthoekig onze eenzaamheid boven ons uit te bouwen. Kluis ons in als een farao - kluis ons in binnen de muren van het gezin als binnen onszelf - maar laat onze liefde vrijelijk uitvliegen. Uw rust is als een verre, verre duiventil. Laat ons niet ondergaan in het gewoel, doch op een stille buitenweg belanden. Wij zijn kleine bange mensen, maar het is waar, uit deze eenzaamheid groeien wij rechter naar u. Mis-

schien is het zó nog het beste: eenzaam te zijn, opdat wij uw onvindbare ogen vinden in een eeuwige stilte.

Het binnenland

27^{aant.}

Wie bevreesd is, kan nimmer het binnenste van mijn land betreden. De tocht er heen is zó ver, dat alle onthechting wordt gevraagd; het afstand-doen van alle dingen. Het hart van mijn land is immers niets dan een moerassig woud, ondoordringbaar van klimplanten en lianen. Een woud van volkomen eenzaamheid. Wie daarheen gaat, vaart in één kano met de glimlachende Dood; daarom zijn de vreemdelingen bang naar het binnenland te reizen; zij gaan niet verder dan waar de spoorweg ophoudt in het bos. Maar welk kind van dit land is bang de schoonheid te zien van zijn eigen huis? Geen dier deert hem en geen kwade damp. Hij treedt de vochtige blaren plat tot een vaste weg, de lianen vlecht hij tot een omheining. Rustig staart hij over de zwarte moerassen, en vindt een plaats die doorwaadbaar is. Het hart van mijn land vraagt een reis, moeilijker dan de zwaarste pelgrimstocht. De tocht door de bossen brengt doodsgevaar, het varen door de bochtige rivier, opwaarts de vallen, waar het water zich schuimend naar beneden wringt tussen de rotsblokken, is een zeer koelbloedig tarten van de Dood. Zijn hand bestuurt de lange stok van de neger op het einde der kano. Op de oever beneden zag je nog de splinters van een vorige boot die stuksloeg.

Maar wie dit eenmaal trotseerde, hij treedt over de hoge drempels van deze vallen binnen in al de geheimzinnigheid van het achterland; daar waar er steile naakte bergen zijn met hun reusachtige, vreemde inscripties, geometrische figuren die een wijze sententie of ongekende woorden moeten beduiden. Daar zijn ook de vruchtbare vette bergen, dicht begroeid met kostelijk hout:

purper en bronsgroen hout, bruine mahonie en gele ceder, ijzerhard en broos hakhout. Aan hun voet groeien de geneeskrachtige kruiden en de planten die verlamme vergiften geven.

Dalen zijn er niet. Duizenden jaren reeds zijn ze dichtgegroeid, en de beken der bergflanken hebben hun water verzameld in de wouden. Aan de voet der bergen zijn nu onmetelijke moerassen, zo ver als de laagvlakte zich uitstrekt. In die valleien leven meters-grote zwammen en bouwen insekten hun torenhoge nesten; daar maken wespen hun veelkleurige raten. Kolibries flitsen achter grote zilverkleurige vlinders en goudgroene bijen; een aap schiet weg tussen de takken, in de verte hoor je het zware plonsen van een tijger die de kreek doorwaadt. Daar leven ook de grote fluwelige bosspinnen en de grote bruine gifslang die bos-moeder genoemd wordt, en de slang met schorpioenenstaart, die 'vaderslang' heet. Daar heerst de onbeperkte hiërarchie der dieren; en de neger, die gewend is aan het woud, zal alle dieren 'broeder' noemen, behalve de tijger die hij met 'vadertje' aanspreekt en de slang die hij geen vertrouwelijker naam toevoegt. Daar leeft ook de goedige miereneter met zijn lange spitse snoet, uit wiens omhelzing niemand meer loskomt, en de opossum met een muskusgeur, en het stinkdier waarvoor iedereen vlucht. Daar hangen ook aan lage takken de luiaards met hun lange vale pelzen, die zich maar enkele meters bewegen in de zeven jaar, en de zwarte tapirs die domweg alle takken opzij breken. Dáár en daar alleen vind je werkelijk een diergaarde.

Door zulke wouden en langs ongebaande paden wagen zich de mensen die naar 't hoogland gaan op zoek naar goud. Maar meestal sluit zich het woud voor

eeuwig over hen. De zwoele dampen uit het bos, verraderlijk vermengd met de fijne geur van muskus en tonka-bonen, verdoezelen hun denken en de hypnotische blikken der dieren verlammen hun schreden; de giftige zoetheid van het water vertroebelt hun bloed en benevelt hun oog. De hete gouddroom voert ze in de webbe van taaie lianen. De meters-hoge petalen van een vleesbloem sluiten zich om hen heen. Zij keren nooit terug. In het woud wreekt dit land zich over de gouddorst der stedelingen. Slechts enkelen bereiken de goudvelden. Vinden zij daar het stofgoud op de bodem der krekken en de brokjes goud diep in de grond, en schilfertjes in het rode graniet? Uitgeteerd keren ze stadwaarts, en hun schat is na één dag een droom. De kleur van het goud heeft hun ogen verblind, en ze zagen niets van de weelde en schoonheid daarginder, waar zelfs een condor verwonderd is over zóveel groen.

28^{aant.}

Een enkele maal in het jaar kwam de familie uit het kamp in de stad: kapitein Georges en een drietal mannen en vrouwen. Dan was het druk in huis van geweren en weitassen, van pijlenkokers, hangmatten en kleurige doeken. Ieder bracht een beetje boslucht mee. Ze kwamen alleen naar de stad als er strubbelingen waren met het Gouvernement; of als de goudzoekers hun rechten hadden vertrapt. Dan moest Vader hun lang relaas - want het werd met korte, traag-afgebroken zinnen verteld - knikkend aanhoren, en alles op schrift brengen, zodat de Gouverneur die de opperboswachter was van een geheimzinnige Vrouw aan de overzijde der zee, het

onrecht zou kennen en herstellen. Georges leek op Vader; het hadden broers kunnen zijn, en zij behandelden elkaar ook als broeders, en noemden elkander bij een vertrouwelijke voornaam. De andere mannen en vrouwen zwegen gewoonlijk al de tijd dat zij bij ons bleven. Hoe prachtig bruinrood waren zij beschilderd met het sap van koesoewé, hoe sierlijk waren met versierselen van touw hun sterke benen omwoeld. Blank lagen de amuletten van tiggertanden rond hun blote nek. Glimmend zwart was de wrong van hun haar, en de ouderen van dagen hadden een vooruitgestulpte onderlip, waardoor koket een scherp speldje stak. Prachtig volk der Caraïben, klein maar stevig in elkaar gedrongen, breed van schouder, met sterke benen die sinds eeuwen alle savanna's betreden, sterke armen, die snorrend-strak de boog kunnen spannen, en die bijna conisch eindigen naar een smalle, sierlijke pols. Had ooit één volk dat uitstierf nog zulke sterke kinderen?

Het zonlicht schijnt een metalen glans over hun gladde kop, over hun gladde borst. Op hun rug dragen de vrouwen hun zwijgzame, bijna schuwe kinderen, waarvan zij nooit scheiden, zolang zij nog behoeftig zijn. Met één armbeweging schuiven zij het kind onder de oksel door naar de blijde moedervoeding; met één beweging zijn ze alweer omhoog gehesen op de rug, waar ze al reizende slapen, als in hun eigen hangmat. Zij dragen weinig kleren; de zwoele wind der savanna, het zonlicht zelve omwikkelt ze met een warme kledij, die niet in valse plooien valt. Zachtbruin zijn allen gelooid door zon en sappen. Maar stadwaarts gekomen, hebben de vrouwen een bonte doek over de schouder geslagen - zwart, rood, geel en blauw - die half de borst bedekt.

Met weinig woorden deed kapitein Georges een uitno-

diging die reeds vaak herhaald was: wanneer wij toch eindelijk het kamp van Matta bezoeken zouden. Maar ditmaal zei Vader: 'Goed, over drie weken kom ik; de dagen van een hele mens, vingers en tenen, en daarna zal ik onderweg zijn.'

Het was afgesproken en het gebeurde ook.

29^{aant.}

Van het dorp dat je nog met de boot bereiken kon, liep een pad dwars door het woud, tot waar de savanna begon.

Het liep langs pina-palmen en geurige heesters, over rottende boomstammen en dikke mossen. Het was er donker en koel, en je moest soms heel voorzichtig lopen tussen de stekelige stammen en de poorten van luchtwortels. Een enkele maal ritselde een slang weg, of kon je nog juist een aap zien vluchten, en er was steeds het trage geluid van zware, vallende droppels, maar met grote tussenpozen en daartussen hing een lome, vochtige stilte. Nergens rook je zwaarder de aarde en de reuk van het groeien.

Het licht tussen de bomen werd goudkleurig gedempt door al dat donker groen, maar langzaam-aan werd het witter, van een heel diafaan wit waaraan je merken kon dat de savanna niet ver meer was. De heesters en het struikgewas groeiden minder dicht ineengekronkeld; de palmen werden rijziger en stonden niet meer zo dicht op elkaar. Weldra keek je over het struikgewas heen, en daar zag je de vlakke van laag, mager gras dat lichter en witter werd naar de horizon toe, met hier en daar een enkele verlaten palm.

De palmen in dit land, hoe ze te beschrijven! Er zijn

heel kleine, met bijna cirkelronde, kantige blaren, en andere, die maar manshoog in sliertige toppen neerhangen. Er zijn prachtige waaierpalmen waaronder je schuilen kunt voor zon en regen, en er zijn van die donkere palmen waarvan de veervormige takken over de verse graven gelegd worden ten afscheid. Er zijn van die jonge blijde takken waarmee een eenzame koning werd toegejuicht binnen Jeruzalem, en smalle zwierige toppen waarmee Zacheus van dolle blijdschap zwaaide. Je hebt de grote zware kokospalmen en de dunne slanke mauricipalm, hoog en ijl, met een wiegelende top. De statige koningspalm met zijn gepolijste stam en de vruchtbeladen obépalm waarvoor zelfs de trotse dadelboom zich ineenschrompelt. De palmen zijn de trots van mijn land, het land waar alle gewas een hoge lucht zoekt om de ijlheid en de zuiverte des lichts. De palmen zijn onze varens, de palmen overhuiven onze straten; onder de waaierpalmen zitten de avondlijke gelieven in een hoek van de tuin, en in het nest van de koningspalm schuilt het nietige godsvogeltje.

Een palmboom groeit als een mens, en een mens zij rechtvaardig als een palm. Zij zijn ook de rijkdom van het land: ze geven de kokosnoten en hun helder sap, olie en witte kool uit de toppen, de geurige obé en het kooksel van koemboe, zoals ze andere volken voeden met dadels, andere weer met zuivere sago, andere weer met zoete wijn. Iedere palm is een verhaal van de rechtschapenheid des lands, en zo ook is de dunne maurici - gelijk een grote grashalm buigt hij zich over de vlakke - het verhaal van de uiterste eenzaamheid der savanna. Welke wind heeft het zaad je meegevoerd, toen hier geen enkele plant stond op de witte, korrelige bodem waarboven de ganse lucht staat te trillen van hit-

te? Waren die palmen hier reeds toen de eerste mannen van mijn volk - ze kwamen van koude sombere bergen westwaarts - voor het eerst deze openheid aanschouwden, opener dan de zee? Hebben ze toen reeds gedwee hun spichtige schaduw gebogen over een schreiende vrouw en een smachtend kind? Gezegende palmen, gezegende bomen waaronder op een droevige vlucht de droefste aller moeders gerust heeft en het smachtendste kind. Waait niets van uw zegen meer over het volk dat vluchtend langs uw stammen trok - gedreven door welk noodlot? - in de open sluizen van een stad, achter de schutten der huizen, een huizenstad waarin het oude volk móest ondergaan... Nòg beuren mijn palmen hun kroezige hoofden naar de metalen lucht en naar de gloeiende discus die de dagen merkt en verwist op dit lege schouwtoneel.

En wijzelf... Hoe klein en vereenzaamd lopen wij door de savanna. Ook het gras verdwijnt. En nu komt het kale glazige zand dat spierwit te gloeien ligt in de felle stekende zon. De palmen zijn weg. Open, eindeloos open strekt zich de brandende vlakte. Nergens beschutting in deze vlakheid die golft van angst, traag golft als een huid onder de hete adem der zon. De krachtige stralen sláán je ter aarde; de dansende trillende lucht boven de gloeiende vlakte maakt je bevreesd. Nog een kleine jongen, heb ik hevig geschreid toen ik voor de eerste keer op de savanna was en zàg, lijfelijk zag wàt de eenzaamheid is. Lucht en land, en een mens die treden moet door dit alles naar het geheim van de horizon... Eng, dodelijk eng sluit de wereld zich om je heen. Een kom is de aarde, een benauwende schelp naar alle kanten, en de lucht de schelp daaroverheen. Onontkoombaar zijn wij ingesloten in zulk een benauwenis.

En de angst verlamde mijn voetjes die pijn deden van de hete grond, en mijn ogen brandden van het hete licht en het bange staren of die horizon niet openging naar een beter gewest. Maar links, rechts, overal dezelfde wezenloze leegte.

Toen voor het eerst heb ik gedacht: stil te staan en daar te sterven; toen voor het eerst heb ik al de angst gevoeld van heel mijn volk - o, moedige Caraïben, al uw schimmen stonden met saamgeklemd tanden in slagorde om mij heen, en ik zag het niet! - al uw angst voor de lege wezenloze vlakte die dit eenzame leven is, dat wij moeten doorschrijden, dwars-door tot aan de laatste kim. Maar leefde in Vader opeens de zoon der savanna weer sterker dan ooit? Zonder een woord te zeggen zette hij mij op zijn schouder en droeg mij uren-ver naar het kamp. Ik voelde zijn lenige sterke stap onder mij dreunen, en zijn durf, zijn kracht, neen, al de oude kracht van mijn volk, o brave Caraïben, heb ik in mij opgezogen; een zwellende vrucht aan een oude twijg... Het was Christoffor in de zandzee, toen nauwelijks nog Christus' naam had getrild in het witte savannalicht. Hij droeg mij terug naar het volk waartoe ik behoorde; mag eens zijn naam als een wachtwoord op mijn verbleekte lippen, mij vreemdeling doen herkennen door de oude vaders, als ik eenmaal het eeuwige jachtveld betreed, verlost door een onsterfelijk instinct...

30^{aant.}

Kapitein Georges kwam ons tegemoet en kortaf als altijd nodigde hij ons in zijn eigen tent die gereed gemaakt was voor de bezoekers, ach neen, voor de eigen kinderen

van zijn stam, die onweerstaanbaar terug, altijd weer teruggelokt werden in de savanna. Het kamp lag aan de rand van het woud, daar waar de savanna eindigde en een rustige boskreek zich verloor tussen het geboomte.

Het kamp gedecimeerd! Er stonden maar een twintigtal hutten, tenten van staken, bedekt met ineengevlochten pina-blaren. De meeste kwamen als schuine daken tot op de grond, en hadden een open ingang. In de hut van Georges was er gelijk in de andere hutten heel weinig huisraad, een drietal hangmatten, enkele zitbanken, pijlen in een hoek en een paar korven waarin al de bezittingen moesten zijn van het opperhoofd. Vroeger, o vroeger! Altoos als ik in het kamp ben, moet ik denken aan die glorieuze tijd van vroeger. En ik denk dat het met iedere man van de stam zo is; maar wie durft het luidop te bekennen? Wie durft nog voor zijn verbeelding te roepen de tijd toen een machtig opperhoofd duizenden achter zich leidde naar nieuwe bossen en nieuwe jachtvelden, naar telkens een opener savanna, waar nog vreemde dieren vluchtten tussen het hoge gras, dieren wier naam nog slechts over is in een oude mythe... Des avonds om het kampvuur gehurkt, ziet dan niet ieder in de ijle witte rook het spel van de krijgers, hoort niet elk in het trillen der vlammen het snorren van een pijl? Traag, met mysterieuze woorden zet een wijze het wezen der wereld uiteen: Ik ben één; elk ding is één. Uit het zien van alles buiten Ik ontstaat de tweehed; uit alle tweehed ontstaat het leven.

O, de wijze mannen van dit land, zij schrijven geen boeken, maar hun sententies zijn diep genoeg om eeuwig te overdenken. Kleine knopen in een touw zijn de tekens en symbolen van al hun wijsheid, beter en dieper dan corrupte woorden.

Rond het eenzame kampvuur aan de savannarand zitten de laatste mannen van een oude stam, het oude volk der gouden maskers, dat hoge tempels bouwde aan de oever van een onbekende zee. Het oude volk dat, zichzelf ten verderve, gastvrij was voor de brooddronken mannen van een Spaans karaveel en voor een man die Christus-drager heette. Een volk dat opgejaagd... Maar ik beloofde u niets te zullen verwijten.

Rond het kampvuur is er niemand meer die boze woorden spreekt. Elk leeft in zijn diepste eenzaamheid en vorst naar een oude weg. Ieder zit gehurkt bij zijn oud, oud leed dat zich langzaam heft en weer neerduikt als een slang voor het fluitspel van zijn meester.

Een jonge jager naast mij zit strak te staren in de vlammen, en zijn gedachten zoeken een weg tussen het kronkelend brandhout. Langzaam opent zich zijn mond en zijn gepeinzen zijn opeens deze hymne:

‘Op de toppen des levens ben ik gestegen om u te zingen dit lied, want over der jaren bleke wegen nadert gij niet; nòg niet... Daarom roep ik u: kom uit uw rozige tenten tot mij, o vogelaar. Ik roep u van land tot land, kom toch, mijn ontastbare vriend. Gij leeft bij de schemer van ogen, gij weet een liedje en pijpt een motief zó zoet... Een verlangen zijt gij; de afgrond tussen 't omarmde Lief en mij... O Dood, wacht niet op u de onvolkomenheid van iedere lach en de onvervuldheid van elke dag? Tot op de berg vanwaar ik u kan roepen heeft mij de Satan der Schoonheid geleid... Kom toch, o vlam, o vuur... Hier is het hout dat branden wil, één met u, één met het onblusbaar vuur. Brandt niet diep in de aarde de eeuwige vlam des doods?’

De jonge jager denkt aan de dood als aan een prettig ge-

vaar. Hij weet zich een tijger op het jachtveld van een vreemde Orpheus, en ziet voorzichtig om naar zijn schot. Hij zingt met een zachte, bijna weggeslikte stem, en de melodie durft zich nauwelijks bewegen; ze is bijna één toon, aarzelend en loom, dromerig... Het lied weet zelf niet waar het gebleven is, en als je plotseling de stilte merkt, weet je deze kleine mensengroep verloren, voor immer verloren in de lege, eindeloze vlakte. Roerloos snikken allen (maar o zo heimelijk), al deze moedige jagers die de huizenstad kennen als een enge beklemming, een gevangenis, en de vrouwen die de stad weten als een vreemd en angstig sprookje, lokkend, maar de aarde, deze grijze avondlijke savanna toch dicht aan haar lichaam.

Peinzend ziet de jonge jager naar een grote ster...

31^{aant.}

Toen hoorde ik het verhaal van de grote stamvader, hoe elke vader van een sterke stam zijn kinderkens achterlaat, en zelf wegvaart naar een beter gewest. Hulde, hulde, aan mijn stamvader!

Okamé betastte met zijn kleine dikke hand de gladde goyave-stammen, eer hij zijn hangmat vastbond. Hoe beefde zijn hand toen hij de knoop legde; zesmaal moest hij de tondel slaan voordat het dorre hout vlam vatte. Toen echter in dikke wolken de rook steeg die de nachtelijke dieren in het bos verdrijven moest, klom hij rustig in zijn hangmat en wachtte liggend op het vallen van de avond.

Okamé was aloud, zeer oud voor een Indianen-opperhoofd; meer dan zestig jaren geleden was hij kapitein

geworden en zijn zoon was hem opgevolgd en diens zoon die nu christen was, en kapitein Georges heette. Maar aan al deze dingen wilde Okamé nu niet denken. Reeds dagenlang hielden geheel andere gedachten zijn aandacht vast. En eigenlijk was het al een oude gedachte, en een die hem zeer vertrouwd werd, maar thans wederom met nieuw geweld in zijn hoofd kwam, nu de jongens toebereidselen gemaakt hadden om het kamp op te breken en verder, veel verder noordwaarts te trekken, waar handel was en ruil van hout en huiden voor messen en knallend schiettuig. Okamé had een afkeer van dit alles, doch hij kon erover zwijgen, omdat er zoveel dagen aan hem waren voorbijgegaan, dagen van veel groter gevaar, van vermoeienis en honger, van strijd. Nu wist hij immers dat zijn dagen voltooid waren en dat hij spoedig de ogen zou sluiten voor altijd... Zijn geest zou de schim van een paard bestijgen en wegrijden naar de eeuwige velden. Met kinderlijk blij verlangen wachtte hij hierop, als op een feest. Des avonds in de kring van beraad had hij aan alle mannen gezegd, dat hij achter zou blijven, om liggend in zijn hangmat in eenzaamheid te sterven, opdat ongehinderd zijn geest vertrekken zou naar het beter geweest. Zwijgend hadden ze geknikt, en Georges zijn kleinzoon, die te week van hart was voor een Caraïben-kapitein, had die morgen vergeefs getracht hem mee te tronen. Alleen was hij achtergebleven om te sterven, zoals ieder behoort te sterven die niet omkomt in de strijd: eenzaam, eenzaam.

Het is zéér stil geworden op de savanna, terwijl Okamé me over zijn tenen naar de einder staart. De zon die achter de rand verzinkt, kleurt de savannahemmel met een bleek rood, dat plotseling stolt tot karmijn. Daarheen houdt Okamé zijn blikken gericht. Een grote vo-

gel vliegt langs de effen wolkloze lucht. Het licht op de aarde wordt troebel van schaduw, het witte savannazand krijgt een paarse schijn. Geen wind beroert de spichtige takken van de awarra-palmen die groot staan tegen de verre hemel.

De rook van het vroege avonduur stijgt wazig en onbewogen omhoog. De dikke gerimpelde hand van Okamé speelt met de wollen kwasten van zijn hangmat. Uit het vuur walmt hem de geur tegen van vers-stromend bloed. Het prikkelt zijn hoofd, en even stijgt een verstorven drift naar zijn kop. Hij balt de vuist, dan tast hij beverig naar de pijlenbundel aan zijn zij. Doch zijn arm valt slap. En de rook krijgt nu de geur van een bloeiende tak oleanders. Hij voelt het ochtend-weke van een vrouwennabijheid, en zijn lippen beven. Maar de klacht gleed weg. Een vlinder vliegt langs zijn gezicht en beroert even zijn sluik wit haar. Zo is de Grote Geest ons nabij, denkt Okamé; hij is almachtig, maar wij zien hem niet dan in de gestalte van een nietig dier. Hij weet dat zijn leven rechtvaardig was, zoals het leven moet zijn van een dapper krijger, die wijs kan zijn in de raad en verzoenend in de schaduw der tenten. Alle rimpels worden effen op zijn oud gelaat. Strak houdt hij zijn blik op de einder gevestigd, spiedend als zocht hij een nieuwe weg. Het karmijn vloeide uit tot paars en morste over de horizon. Hoe werd nu plotseling, als meer en meer de troebele avond kwam, de zandige savanna geheel met jong groen gras bedekt? Okamé zag reeds de eerste ster, een zilveren sieraad op het onmetelijk kleed. Dit alles was aan de andere zijde van de rook. Aan deze zijde was de savanna een kreek geworden. Waar het water vandaan kwam, wist hij niet, maar wie zoveel dagen voorbij zag gaan, verwondert zich nimmer meer.

Okamé wil zich oprichten in zijn kano, maar als hij ziet hoe kalm en veilig de stroom hem voert langs de weke oevers, leunt hij weer achterover, en door zijn half gesloten ogen ziet hij alle sterren komen, groot als lichten de kokosnoten aan een ontzaglijke tros, en andere speels en beweeglijk als miriaden glimwormen rondom en over de kano heen. Hij zag ze spiegelen in het water. Uit het bos kwamen tere geluiden, van ver, van héél ver. Het was het sidderend grommen van een baboen, maar daar bovenuit klonk een vogelenkoor, fijn en hoog. De maansikkel leek op een gouden hoorn, waarop een onzichtbare man diepe doffe tonen blies, die beefden tegen Okamé's borst. Die muziek brak kleine schilfertjes los van zijn hart, maar de boot voert hem mee op vreemde cadans, verder en verder. Okamé sloot de ogen en zag niets meer; hij voelde alleen hoe de boot pijlsnel vooruitschoot...

Nu staat Okamé geleund tegen zijn sterk wit paard. Het staat te trillen op zijn poten, terwijl Okamé zorgvuldig de pijlen natelt in zijn koker. Dan springt hij te paard; de manen wapperen in de wind als vlaggen van zonneschijn, en hoog stuift zijn donkere kop langs de lichte lucht. Okamé fluit met een schel signaal, hij spant zijn boog, en de pijl snort weg over de groene vlakte, gedragen door brede witte wieken. Hij lacht met een luid en daverend gelach als hijgend zijn paard stilstaat bij een stervende tijger. Een arm diep steekt zijn pijl in de geelgevlekte nek. Zo gaan de dagen voorbij en de nachten die dag zijn geworden.

Des morgens vroeg staat op hoge benen een grijze eiber te staren naar het lijk van Okamé. Het vuur is uitgegaan; slechts enkele spatten bleven gloeien, en werden

zon op de savannarand. Een gestreepte slang kruipt nader met rode kraaloogjes, en slingert zich om de gladde goyave-boom. Straks steekt hij zijn gespleten tong uit naar het versteende gelaat van Okamé. Dor en benig maakt de zonneschijn zijn dode lichaam. Maar zijn geest zwerft; duizelingwekkend snel en met mateloze vreugde zwerft zijn geest over de Eeuwige Jachtvelden.

32^{aant.}

Des daags is het stiller nog in het kamp dan 's nachts wanneer de vuren ontstoken zijn. Maar als de feesten beginnen, zijn alle gebaren sneller en kleden zich allen met kleurige tooisels en rode veren. Rondom een lege boot gehurkt, maken de stamgenoten hun vredesdrank. Een fijngekauwde wortel spuwen zij allen in de lege boot; die wordt dan met palmen toegedekt, en daarin gist er een blanke drank die warm naar de koppen stijgt en van alle droefheid bevrijdt. Tapanà, de oude vredesdrank, drank der gemeenschap van alle monden, die rondgaat in één wit-geschuurde kalebas; drank, waarin de levensfermenten van alle gasten en alle stamgenoten uitgewisseld worden, opdat er vrede zal zijn en geen verraad. Symbool van een oude agape en communie dezer kleine gemeente, want is niet in de eenzaamheid dezer aarde zelfs de open savanna een donkere catacombe? Met een plechtig gezicht reikt Georges zijn gasten de tapanà, en Vader drinkt, ik drink... Die teug brandt langs mijn keel, in mijn borst, mijn ingewanden, stroomt door mijn armen en benen. Ik sprong op en riep: 'Ohée, ohée, laat ons weer dansen als vroeger!' Deze drank heeft mijn bloed vernieuwd.

En Georges heeft de sigaren overgereikt, gerold uit maho-bast; met welk een prikkelende geur waait je de blauwe, o zo blauwe rook tegemoet. Langzaam en ernstig slurpt de kapitein die rook naar binnen. Hij houdt zijn hand voor de mond, en de maho-bast tussen de vingers; met een diepe haal slurpt hij het brandend leven daaruit. Dan Vader. Maar ik word overgeslagen, omdat ik nog geen man ben; doch bemoedigend glimlacht Georges tegen mij, met rimpeltjes in zijn streng, bleekbruin gezicht. Nog vele malen gaat ook de tapanà rond, zo dat van alle gezichten een rustige blijdschap straalt. Dan beginnen, als de middag voorbij is en de koelte komt over het land, de dansen en feesten der manbaarheid.

33^{aant.}

Groot is de wijsheid van een stervend volk, het bezint zich op de diepste dingen, want het weet zijn taak weldra volbracht, en de laatste man - o schrik, ben ik die laatste van mijn volk? - moet antwoord geven op de vraag: waarom zijn stam geleefd heeft en waarvoor het leed gedragen is van kind tot kind. En de laatsten, zij juist kunnen zich bezinnen, want zij zijn alleen gelaten tussen allen, en in een eenzame vlakke geleid; dáár kunnen zij zich bezinnen.

De wijze van deze stam zegt: 'Tot lijden is de mens geboren en om zijn leed te dragen in eenzaamheid. Daarom zullen wij een feest aanrichten, o gij die manbaar zijt en opgenomen wenst te zijn in de oude kring der krijgers; die de mannenboog wilt spannen en uw leven bergen in het lichaam van een vrouw. Daarom zullen wij

een feest aanrichten, opdat wij uw moed beproeven en zien of gij geen kinderen meer zijt, en of gij niet jammert bij het leed als waart gij een zieke vrouw. Weet, geen pijn zo groot kan u een kreet ontlokken, want klein is de pijn van uw lichaam bij het leed dat gij lijden zult in eenzaamheid. Danst dan, opdat gij u bezinnen kunt in de roes van het goddelijk ritme.'

De pauken en fluitspelers overstemmen elke gedachte; het wiegende gezang der vrouwen lokt de dansers uit hunne tenten. Een voor een komen zij naar de kapitein die hen omhangt met de koenana, het symbool des levens, een treffelijk symbool. Het is gevlochten riet versierd met kleurige vogelveren; maar tussen het riet zijn venijnige wespen vastgeklemd, met het achterlijf naar binnen gekeerd. En met zulk een levend sieraad worden de dansers omhangen. Hoog galmt het gezang der vrouwen, hoger nog laaien de vuren; de muziek gaat sneller, de dansers fluiten een schrille toon en het ritme draagt ze omhoog, omlaag, het slingert ze tegen de aarde en heft ze omhoog in de lucht. Fantastisch kringelt de rook zijn ijle guirlandes tussen de dansers. Er komen nieuwe, versierd met lange wollige franjes en pijlen aan rug en arm gebonden. Een hoge hoofdtooi van blauwe en groene veren wappert over ze heen. 'Ohée, ohée,' roepen de kinderen, en met gezwaai van armen vuren de toeschouwers dans en muziek aan tot een tomeloze werveling. Dan, een voor een, treden de wespdraggers uit de rossige kring. Hun gelaat is bleek, maar geen spier vertrekt zich van pijn. Onverschillig laten zij zich met kruiden en olie wrijven door de oude vrouwen. Daar vormt zich de kring der krijgers rondom een ander vuur, en de jongste jager ruimt een plaats in voor zijn nieuwe broeders. In die kring zullen zij avonden lang de geheime woor-

den leren van hun stam, de ware namen van iedere stamgenoot en de totems van iedere familie.

Straks, als elk teruggekeerd is naar zijn eigen tent, vindt hij daar zijn nieuwe wapens, een dikkere boog en zwaardere pijlen; de nieuwe krijger denkt dan welk meisje uit de stam hem het liefste is, en hoelang hij moet werken om een geweer te kopen zoals die van de kapitein en de stedelingen... Vervreemd zijn ze reeds... nu reeds vervreemd; slechts de wijsheid blijft van een stervend volk en de lering van zijn laatste wijze: uit alle tweeheid ontstaat het leven.

Zal uit dit stervend volk een nieuw ontstaan?

Gij die dit leest, gedenkt de ziel van de zeer rechtvaardige Fray Bartholomé Las Casas, die geheel zijn leven streed tegen het onrecht der veroveraars. Met gebed en offer, met woorden, daden en geschrift heeft hij erbarming gevraagd voor de machteloze slachtoffers van de Arische landhonger. Als een dwaas klonk zijn stem, en nog, na eeuwen bleef hij onbegrepen, nu nauwelijks meer zijn naam kon voortbestaan onder de laatste kinderen van het uitgeroeide ras. Gij die peinst over vrede en vraagt naar rechtvaardigheid van mens tot mens, blijft hem gedenken, want waar uw voet zal gaan in deze landen, zal zijn naam u een wachtwoord zijn, het enige toverwoord dat u de harten ontsluit.

34^{aant.}

De dag na het feest is alles weer rustig en doodstil in het kamp. De mannen gaan al vroeg op jacht, of vissen in de boskreek tussen de kronkelige waterwortels. Soms

ook achtervolgen zij in hun korjaal een snelle vis, en schieten hem met een pijl die boven komt drijven, terwijl de losse punt in de visserug steekt, en met een touwtje vastzit aan de drijvende pijl. Zo verraadde de vis waar hij heenzwemt.

Een andermaal ook dammen zij een stuk van een boskreek af, en gooien daarin kleine schijfjes van de wortel nekóe, en na enkele uren drijven alle vissen verlamd aan de oppervlakte. In het bos zetten ze valstrikken voor de herten, lianen aan een geweer gebonden; in het water leggen zij grote fuiken van wariembo-riet. Geen dier is slim genoeg te ontkomen aan de driepuntige pijl van een Indiaan; en de vogels doodt hij met een kleine pijl die een knots draagt. Hij spuwt op de grond voor slangen, en de slang vlucht ervoor, want hij heeft dranken en poeiers die alle reptielen verlammen en slangebeten ongevaarlijk maken als een schram.

Wanneer alle mannen het kamp verlaten hebben, zijn de vrouwen reeds lang met nijvere arbeid bezig. Sommigen zitten aan weefgetouwen en maken hangmatten van de vezels der bos-agave of van palmtouw; en de randen versieren zij met wollige kwasten. Zij weven ook doekjes van ruwe katoen, maar wonderlijke figuren weven zij daartussen, zo wonderlijk als vrouwendromen kunnen zijn... Anderen weer zitten gehurkt van grijze leem slanke kruiken te vormen, soms ook plumpe hagedissen of krokodillen. Die aarde wordt droog gebakken en met rood sap beschilderd. En deze kruiken geven aan het water die zuivere aardesmaak en die frisse geur welke de rozenolie is van mijn land.

Enkele vrouwen bebouwen de kostgrond, andere gaan op zoek naar de eieren van schildpad en leguaan. Maar de kinderen houden geduldig de wacht bij een knip die

ze nabij het bos maakten voor de vlugge roodborstjes. Weinig woorden hoor je des daags in het kamp. Slechts de wind die zoemend door de blaren waait en een moeder die haar jongske huiswaarts roept met een lange schreeuw. In het binnenste van dit land leeft ieder stoorloos in zijn eigen eenzaamheid. Maar juist hierdoor is het kamp de ideale gemeenschap. Mild zijn de ouderen voor de overmoed der jonge jagers; met eerbied luisteren de knapen naar de woorden der ouderen, en hun drift weet te zwijgen bij het kampvuur. In glimlachende deemoed zweven de vrouwen door de stilte; de kinderen staren met grote zwarte ogen naar het wisselende wonder des levens. Het mooie wonder dat zich telkens weer in alle harten vernieuwt, maar met welk een pijn...

35

Langzamerhand zijn allen christen geworden; ze gaan nu voorgoed wonen aan de arm der rivier, ver van de savanna. Ze zullen daar een kerkje bouwen voor de missionaris, die elke maand enkele dagen komt.

En als de stam vertrokken is, verder, en toch dichterbij het einde, dan komt eindelijk de regentijd over het land, het korte seizoen waarin al wat leeft zich vernieuwt. Binnen, in het binnenste van het land vernieuwt zich het leven. De savanna is leeg, en over weinige jaren rookt aan geen enkele bosrand meer het kampvuur van een oude stam.

De grond wordt vochtig, alle bomen druppen in het bos, grote bruine druppels; lange harstranen sijpelen uit sommige bomen, en uit het bos dampt een sombere kilte die je slaperig maakt en koortsig. Schetterend rekken

zich de padden uit het moeras; dof ploft zich een roerdamp door de natte blaren. De zon is dagenlang weg, de lucht wordt donkergrijs en troebel, lage wolken drijven voorbij. Op een tak roept een zotte vogel: taratà, elke minuut één keer. Een godsvogeltje fladdert angstig voorbij, in de verte kwettert een antwoord. Dan niets meer; het wordt doodstil.

Maar nu hoor je in de verte een zacht gezoem, een verre wagen over een harde weg die al dichterbij komt. De regen ruist over de bossen, zwiept door de bossen heen. Duizenden blaren en twijgen vallen omlaag, maar voor de regen uit zwemmen insecten met nog meer gezoem. Het bos is een vijver; langs de dikke stammen stroomt het water, en de regen tuimelt verder, naar de bergen, naar de savanna. Flitsend trilt een bliksemstraal in de vlakte, loodrecht, en verdeelt het land in tweeën. De donder verliest zich in deze ruimte tot een klein gemorrel. Maar je ziet niets meer, want de regenstralen vallen als een grijs gordijn.

Berg u, berg u dan, want dit is de tijd dat mijn land alle vreemdelingen uitdrijft om leeg te zijn en alles te vernieuwen, planten, dieren en mensen. Mensen vooral. De lucht vermengt zich met de aarde, het water met de grond; vreemde vuren branden er bij het samentreffen van hemel en aarde. Eén wentelt weer de chaos ineen, en ontwart weer water en lucht, land en zee.

En plotseling is de regen voorbij, een zonnestraal veegt alles schoon, en de gulzige grond drinkt nieuwe sappen. Nog drupt het bos, nu met traag getik, een gerekte herinnering. Uit zijn schuilplaats komt een tijger te voorschijn, en gluurt naar links, naar rechts.

Dan begint een vogel weer te roepen met droef gekoer, eerst zacht, dan luider, luider.

Maar de savanna blijft leeg...

De vogel vliegt weg over vele bossen, en zet zich op een nieuwe boom, bij een dorpje aan de rivier, een nieuw dorpje met een kerk. Nog eenmaal roept hij, en stil... ik heb hem gehoord... hij riep de naam van een volk, een oud volk dat het eenzaamste was van alle, want het stierf uit in korte tijd, en slechts zijn naam bleef over.

Alle vogels roepen zijn naam in het binnenste van het land: Keer terug.

Ship ahoy!

36^{aant.}

Ginds is de eenzaamheid stilte, en hier is de eenzaamheid beweging; dit is het grote verschil, dit is het onoverbrugbare verschil. Ik stond in het land gelijk een boom die alzijdig wortel geschoten had; de sappen van alom waren mijn voedsel en ik bloeide van de deugddoende zon. Een stormwind ontwortelde mij. Ik viel.

Een schip. Het witte wuiven op een steiger.

O, o, wat wordt dit wuiven klein; klein en wit.

Een stip. De groene oevers der rivier schuiven weg.

De citadel verdwijnt; de borstwering van mijn jeugd verdwijnt.

Zo open en zó naakt sta ik voor de grijze zee. De wind waait alles uit mijn binnenste weg.

Het schip is niet meer dan een blad op de wind, een blad dat altijd beweegt. En sinds die avond (avond van moeder met het kleine kind op de arm dat wuifde, blij!) is àl mijn heimwee verlangen-naar-rust geworden. Want met razende vaart schoof de boot mij temidden van het gewoel. Flirt, scheepsjenever, stoomturbines, cargo, marconist, pantry, ogen, zwart laadruim, gramfoon, dessert, blauw-groen-wit water, weer groen, blauw, wit, ultramarijn. Ik wilde zeilen, zeilen, met een sierlijke boog langs de horizon. De verse lak van mijn cabine werd een ondraaglijke obsessie; de maaltijden werden een doodsangst. Als ik mijn ogen sloot, hoorde ik het leven om mij heen suizelen, als een storm die je binnenshuis langs het venster hoort.

Lieve gedachten werden schichtige meeuwen; ze verdwenen tussen de grijze golven.

Funchal! Ik zag groene en bruine bergen: rozen. Ik zag een kind dat leek op een witte tuberoos. De wijn smaakte naar brak water; ik had tranen in mijn keel. Zware ossen trokken bizarre sleeën over de straat, er was véél te veel gewoel. Ik zocht de schoonheid in een balzaal en ik snakke naar mijn slaapkamer. Het woelige water bespatte een wilde kust van grillige rotsen. Santander lag in een stille baai. Maar op de steiger gloeiden reeds ogen die ik nooit meer vergeet. ‘Spaans bordeel,’ zei de scheepsdokter en zijn lippen stulpten zich over de zwarte sik. Ik ging met hem mee; in de duistere straat drie treeën omlaag, en tikken met een koperen deureklopper. Stemmen achter het mirador. Ik zag niets meer, niets dan een heel klein meisje, waarvan ik alleen maar de ogen zien wou, die mij opeens zo vreemd-droevig maakten. Ik schoof de grijsaard weg van de piano en speelde de tango. Tersluiks keek ik naar het meisje. 't Zou zó mijn zusje kunnen zijn.

Een forse Spanjaard zwaaide binnen. Hij draaide rond op zijn hakken en nam het meisje mee. Middenin brak mijn tango af. Met grote ogen bleef ik staren naar de deur die dichtviel. ‘t Is rotzooi hier,’ zei de scheepsdokter immuun, en we zochten naar de straat. Het was alsof ik mijn ziel terug moest kopen voor de pesetas die ik bij de deur liet vallen in een geopende hand.

Sneller, sneller voer het schip. Ik was aan boord van de Vliegende Hollander, een weerloze gevangene. In Le Hâvre vond ik Europa, rul en havenlijk. Er was een kroeg, en onder die kroeg was wéér een kroeg met een gladde dansvloer. ‘Est-ce-que tu dances le two-step?’ vroeg een meisje zéér invitatief. Ik smee vier glazen stuk die avond, en betaalde ze hautain. Maar het was een schuchter verweer tegen Europa waaraan ik vast-

gezogen lag. ‘Quel gosse!’ zei een vrouw die passeerde en over mijn haren streek.

Nadien bleef alles gelijk. Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Parijs, Rome, Marseille, Londen, geen reis gaat ver genoeg om in de stilte te belanden, de oude groene stilte van mijn land.

O, ik beweeg voortdurend, voortdurend. En iedere beweging doet mij pijn. Maar Europa is meedogenloos.

37

Een kind dat te jong op reis gaat, denkt 's nachts in zijn cabine: Alleen zit ik met vele gepeinzen, heel alleen. Overal is de zee, daarbuiten waar het zacht schuimt en verder waar het donker is, en hierboven, dat is de nachtzee.

De water-zee is ook nacht-zee, maar niet zo innig, niet zo nabij. Ik zou bang kunnen zijn van het water, van golven... Ze zijn koud en nat. Als je daarin valt, zink je dieper en dieper; daar is het diepblauw licht overdag. Maar 's nachts is het zwart en dik, en de diepte is eindeloos. Nu ben ik wel bang van doodgaan, om dood te gaan in dit koude, diepe water... en alles is ook zo stil. Dan zullen vissen komen, ijzige glibberige vissen zullen langs je heen strijken en alle zullen over je benen kruipen. Maar hierbinnen is de hut... Ik kan alles dichtdoen. De zee komt hier niet... Alleen van de lucht-zee kan ik houen; die is goed en hoog, zo stil met een schaarse ster. Het had een goddelijke nacht kunnen zijn, maar er is geen liefde hier op die boot. Die met liefde iets te maken hebben, zijn nu allemaal eindeloos ver hier vandaan. En iedere dag blijven ze verder en verder. Ze slapen nu en

dromen hun kalme droom, want de dagen zijn daar oud en rustig, ze slapen terwijl ik hier alleen zit in het holle van de nacht, alleen met mijn gedachten. Ik zou nu wel kunnen schreien, heel zachtjes schreien. Ik ben eigenlijk nog een klein kind gebleven... Mijn ziel heeft de bekommernis van nog zo'n klein kind te zijn. Als het een stille diepe nacht is, merk je soms je ziel... Overdag wordt die weggeroemd.

Ik ben blij dat ik aan niemand durf te denken; dan werd dit alles misschien vertroebeld. Ik ben nu heel stil met m'n eigen alleen; er is een tikje droefenis, maar dat stemt bedachtzaam.

Zo draagt de zee je zachtjes weg, iedere minuut. Nu weet ik het, ik kan de zee wel haten met even grote haat als de liefde was, die ik nu niet meer kan geven.

Het wordt een beetje mistig, de lucht wordt dof en koud... Ik zou maar liever slapen gaan; als je zo alleen zit, ga je anders misschien schreien.

Ik reisde te lang. En een kind dat te jong op reis gaat, komt soms te zeer als man terug. Immuun.

38^{aant.}

Maar je groeit in de open zeewind, je groeit in de kille rilling terwijl je leunt over de reling. En het kind is plotseling volwassen als het zijn jeugd voorbij weet. Waardoor kennen wij ons anders oud, dan door dat éne besef: voorbij?

Ze riepen mij om de duinen te zien; ik wilde niet. Voor het eerst besepte ik de innige wijsheid van het 'ama nescire'. Voor het eerst verkoos ik droom boven werkelijkheid, voelde ik de ouderdom. Europa's ouderdom.

De pieren sloten zich als krampende tentakels om het schip, om mij... Weerloos dreef je mee op het dek, en tussen zijn orders door bromde de stuurman: ‘Zulle-me straks op het Rembrandtplein...’ En steeds benauwender werd het kanaal, sloten zich de sluizen; steeds erger werd je bij Holland ingelijfd.

Het groen is bleker daarginds, het land is vlakker, véél vlakker; er grazen koeien in de weiden, en in een beperkte jachtijd worden er hazen opgejaagd. Maar denk niet dat dit vrede is en vreedzamer dan het wilde Westen. Het is alleen maar verzwakking, verpietering.

O, ik háát dit land, niet om de gedweë tred van zijn burgers, noch om de grijze, grijze galeientaak van elke-dag-eender-zijn (want dat is degelijk!), maar om de mateloze hovaardij waarmee de gemeente haar eigen voortreffelijkheid vaststelt. Hoe luidruchtiger is hier de stilte, en - zeker, zeker, mijn parti-pris - hoe onnut al het gejacht om de denkbeeldige waarde van het geld. Er is maar één angst: de nationale angst voor inflatie; er is maar één woord dat zo vals klinkt: bankroet! De huizen zijn met muren en overgordijnen afgeschutte sfeertjes van levensverpietering; de kamers zijn gemeubelde hokken van zelfgenoegzaamheid. O ja, men wil een architectuur en ook binnenarchitectuur, maar wie bouwt een omhulsel voor de stilte?

Er is hier muziek overdaad van muziek, vooral luid en strak dat het je pijn doet. Kunst en schoonheid worden ingenieus bedacht en met luidruchtige woorden besproken; maar wie zoekt de schoonheid nog in een stille binnenkamer, of geeft zijn natuur voor ‘kunst’? Men gaat naar een theater.

En heel dit land is een theater, een droevige komedie van opgedirkte dwazen, een sentimentele klucht met

het wachtwoord 'liefde'; en het motto 'ontroering' wappert als een gele vlag over de stad: Quarantaine. 't Zou alles heel belachelijk zijn, wanneer we niet onze ziel moesten verkopen voor het entreegeld.

39

De stad beweegt zich om een lichaam, de zee woelt rond een dood lichaam. Maar de eenzame kan geen koud dor mens zijn, want om hem heen is een kleine plek, een eiland waar hij steeds op staat; dat met hem mee gaat, overal. Hoe zou hij anders de stilte vinden in zulk een drukke straat. Elke dag keert hij in tot zijn eenzaamheid, de zwijgende gast van een geluidloze taveerne.

Noch het woedende bellen van een fietser die voorbijschiet, noch de hese claxon van een nijldige chauffeur, noch het driftige gebel van trams verstoort die eenzaamheid; loom, loom leven tussen al dat gewoel, om één zo'n vluchtige gedachte te volgen tussep de mensen. Maar men zegt dat dit het fenomeen van leven is.

Een man die tussen duizenden zielen - maar ze zijn dicht weggeduffeld achter de kleren-die-de-man-maken en achter het mombakkes der gelaten - zoekt naar zijn eigen ziel. Parabel van de verloren drachme; wat is de ziel van een mens anders dan een geldstuk dat weerloos passeert van hand tot hand? En weerloos worden wij door ons lichaam gedragen van stad tot stad, passagiers van onze eigen motor.

De stad kantelt naar een bruine diepte; doch tevergeefs zoek je de verlorenheid op; die vind je nooit tenzij je jezelf verliest. In een droom? O neen, de werkelijkheid scheurt onze droom aan flarden, en wie maakt uit, wèlk

van de vele levens die wij gelijktijdig lijden, het ongedroomde is.

Wij weten niets, en daarom beweegt zich de stad om een lichaam als de woedende zee rond een weerloos cadaver.

Weet ik waarheen gij gaat, gij anderen? Waartoe deze stad verwordt, in welke wereld dit land verglijdt? En hoever de twee werelden: ginds en hier, uit elkander drijven? Uw wetenschap is geen trouwe sextant; zeker, wij leren het manoeuvreren - universitair - en de techniek van een domme handbeweging. Men noemt dit levenskunst. Maar heeft ooit een Europeaan de ware lengte- en breedtegraad van zijn leven bepaald: hier sta ik, op dit punt in de ruimte. En waarom willen zij dan tòch het leven vaststellen tussen de coördinaten van maatschappelijkheid en zelfzucht? Ha, deze hatelijke curven.

Maar ik moet zwijgen, want ik leef niet meer onder u; de stad beweegt zich om mij heen als de woedende zee rond een gevoelloos cadaver. Wat maken mij nog deze verwaten huizen met hun opgestapelde eentonigheid, wat deze straten, menselijke riolen die stromen uit besmette alkoven en monden in een slapende poel. Ik zie het niet meer; ik laat mij bewegen omdat er ten slotte toch een omhulsel moet zijn voor deze stilstand, en een gat waardoor ik ontvluchten kan naar mijn oude wereld.

Zo keer ik terug tot de eenzaamheid waarmee ik begon. Het leven van de eenzame is als een woestijn, maar een woestijn die nooit van luchtspiegeling ledig is. In een dichtbije verte zie ik mijzelf leven tussen de palmen aan de rand van een oud, zwart woud.

40

Na het verzet redt de mens zich in de resignatie. Verloren doolt een gestalte tussen de duizenden die geloven in het heil der onrust en jachten naar een zinloos rumoer. Niemand kent hem, hij is - hatelijk woord! - een vreemdeling, een vreemde die tussen de anderen sluipt. Maar wat zijt gij dan, ieder van u, zijt gij géén vreemdelingen hier in dit verwaasde land? En straks als uw betoverde ogen niet meer de enge tracering zien van landen en werelddelen...? Niet in de landen zijn wij vreemdelingen, maar in elkanders droom.

Weet, hoe elke vreemdeling die zich waarachtig een vréemde weet in deze lage landen, zich een toren gebouwd heeft, hoog en wit, een slanke minaret boven alle daken. In deze toren heeft hij zich opgesloten, en geen geluid verstoort zijn stilte. Maar naar alle zijden kan hij uitzien over de landen onder hem. Als spaken van een wiel lopen alle wegen naar hem toe, en hij is de as tussen God en de aarde.

Hierop bezint hij zich, en hij weet zich sterk in zijn toren, sterker dan welke vorst... Uw medelijden schampt af aan dit steil basement, maar de libellen van uw zuiverste liefde vinden de galmgaten en het gelaat van een spiedende man. Stille lampen zullen de verlorenen lokken 's nachts. Staat niet elke vuurtoren als een eenzame op de top van het duin of op een verlaten rots? De wereld barnt als een zee aan zijn voeten.

Maar met meer, veel meer mededogen leeft de vreemdeling onder u. Dagelijks geeft hij zijn liefste dingen prijs voor u; aan de tramconducteur en aan het krantenmeisje, aan de roker die om een vlammetje vraagt en aan de voorbijganger, die angstig voor zich uit staart. Dit is

geen medelijden. Dit is begrijpen; de heilige eerbied voor elkanders eenzaamheid, de begrijpende eenzaamheid.

Verloren tussen duizenden doolt een vreemdeling door de huizenstraten, in de donkerte der lanen en langs de groene grachten. Voorbij de dokken brengen zijn stappen hem en voorbij de schepen die zuidwaarts en westwaarts steigeren over de golven. In de kazernestraten merkt hij zijn holle stappen, en daar waar uit het verre venster een monotoon pianostukje hem tegenklinkt. Hij hoort de avond in het hese lachen van een drieste vrouw en ziet de stad versomberen aan zijn voeten. Schuw betrapt hij vanaf de straat het schemeruur in een kamer, en tevreden mensen onder een lamp.

Op het open plein daveren hem de lichtreclames tegen, en een modieus meisje dat langs gaat, zoekt zijn hand. Hoe kan een mens zich tegen dit alles vermennen? In hem staart er iemand ten venster uit naar een verloren land, een verzonken kust. De stad is maar een wolkenstad die wegdrijft aan de horizon, de straat is maar een troebel kielwater waarin je roeien moet, waarheen?

En plotseling: de geur uit een open bloemenwinkel; de geur van ginds! Hij ziet weer het land met de palmen, witte huizen onder de hoge palmen aan de oever van een brede, grijze rivier. Hij ruikt weer de savanna, zo open als het leven en zo eenzaam als een ziel. Hij rekt zich uit, rekt zich uit het schamel jasje en het benepen boordje. Hij voelt hoe breed zijn schouders zijn, en weet zich nòg de zoon van Okamé, een verdoolde zoon. Hij steekt kalm zijn sleutel in de deur die toegang geeft tot de bevrijding: een dakkamer vanwaar je de sterren ziet, dezelfde sterren van ginds. En straks komt de maan dezelfde maan... En morgen komt de zon, dezelfde zon... En steeds komt het leven, dezelfde eenzaamheid... Toch...

in die eenzaamheid bereiden wij ons stilste uur, wachten wij zulk een wondere gast...
Misschien is het zo nog het beste, eenzaam te zijn. Misschien... misschien...

41

Nu denk ik aan de nieuwe mens, de komende, want hopeloos zou het leven zijn, als dit er niet was. De eenzame voedt zich met verwachting en bezint zich daarop, hoe zijn leven zich verlengt met sprongen van mens tot mens. God opent zijn oog voor de eenzaamheid; er zijn nog onbekende kameren daarachter, in een droom wordt hij verlokkt daarbinnen te treden. Hij waagt zich in nòg groter eenzaamheid, de alleenheid van twee mensen die bij elkander zitten.

Ik heb Europa aan mij gekruisigd, ik heb mijzelf verstrakt tot een krampend kruis dat willig de zwaarste lasten torst. Aan onze voet bewegen zich de volkeren, verdwaasde vluchtelingen door een zonloze dag. Maar wij...

Iedere mens is ofwel gekruisigde ofwel het kruis... Maar juister nog: twee mensen zijn samen de verlossing van een nieuwe mens.

Hij zal leven in de eenzaamheid van twee mensen en groeien als Johannes in de woestijn: sterk zal zijn arm zijn, en luid zijn stem; hij zal moedig zijn tussen de dieren. Hij zal de wijze eenzaamheid kennen van ginds, en de vereenzaamde wijsheid van hier. Hij zal de stamvader worden van een groot, nieuw volk. Ik heb hem verkozen, de eenzaamste aller vrouwen tot een moeder; ik heb een espeblaadje geplant in de savanna.

Europa, stalen woestijn... asfalt-woestijn.

Maar in de eenzaamheid gebeuren er wonderen. Het plantje zal niet verdorren en de grond zal niet verdrogen. Een engel Gods zal dag aan dag de paarse schaduw van zijn vleugels spreiden.

Ik heb u niet vergeefs gedankt voor de eenzaamheid van mijn land, o Heer; één van uw bannelingen zendt gij erheen, maar deze zal gans de wereld bevolken.

Ik buig mij voor de nieuwe mens die meer zal zijn dan die hem schiepen, en meer zal wezen dan zijn stamvaders van oost en west, en zijn stammoeders van noord en zuid.

Ik buig mij voor de man die rustig uit mij treden zal naar een nieuwe verte, verder, verder, verder... Niet langer een vreemdeling, maar een zoon in een onmetelijk huis... een koningszoon wandelend door zijn gaarde.

42

Zo vermoeid is het oude ras, het uwe en het mijne. Straks kunnen wij rusten; duizend generaties die eindelijk kwamen aan het einde van hun plicht: één nieuwe mens.

Eénmaal moet elke mens uit zijn eenzaamheid treden en toebehoren aan de gemeenschap; dit is het pijnlijkste, het droevigste ogenblik van zijn leven. Hij doet afstand van geheel zichzelf, en schenkt dit de nieuwe mens. Daarom zal deze geen volk meer kennen, geen zuid noch west, maar toebehoren aan allen, daar alles hem toebehoort. Van het ene land naar het andere zal hij gaan, niet wetend, dat hij oude grenzen overschreed. Over oceanen zal hij bruggen bouwen; met een onbuigbare wijsheid zal hij zich inpantseren.

Alleen wij onwijzen begrijpen nog niets van de nieuwe mens. Wij doen onze pijnlijke plicht: het kind; daarna keren wij weer tot onze eenzaamheid. Des nachts varen wij in een bleke kano naar onze oudste herinnering; des daags praten wij en lachen wij en zijn doodgewone mensen. Maar onze ziel sterft traag aan de verterende pijn van oude gedachten die zuidwaarts gaan, zuid-zuid-west, een beetje meer westwaarts... en nooit belanden, omdat wij te jong zijn voor de hemel en te oud om nog lijfelijk te kunnen leven in het oude geluk. Niets bleef dan de eenzaamheid welke herinnering is... En in die eenzaamheid verrast ons God.

Hij wacht, de eenzaamste van allen; elk keert tot hem op eendre wijs, want elke man is weer een Adam en elk land een Paradijs.

Epiloog^{aant.}

En nu, mijne heren, luistert tot het einde! Ik heb het innigste wat ik had, hier aan u vertoond als was 't een bioscoop. Dit geeft mij het recht uw aandacht te eisen tot het einde der vertelling. Luistert!

Geen schuldige wetenschap heb ik van politiek of economie, maar ik ben bedroefd, want kind van een land dat ik sterven zie en verzinken in een bodemloos moeras. En het bedroeft mij, niet om veel verloren levensgeluk van mensen die gij niet kent... maar meer om het rechtvaardig gezicht dat gij hierbij trekt, o voortreffelijke Hollanders. Inderdaad, gij zijt een achtenswaardig volk, met vele schone leuzen.

En de werkelijkheid?

Een ver land dat ik verschrompelen zie tot een dorre woestijn. En ik durf het u zeggen, zondagsbrave kooplieden: dit is *uw* schuld. Want naamt ge bezit van dit land - ik wil niet spreken over recht of onrecht, God weet dit alleen - waarom heeft het uw liefde niet meer, nu gij niet langer spreken kunt over het Dividend? Gij kent dit land alleen nog als een nadelige post op de jaarlijkse begroting, en herinnert u wrevelig de vette dagen van Mauritius en Sommelsdijk.

Gij berekent sluw hoeveel jaren vrijdom van belasting de verkoop van dit land u geven kan. Suriname, uw voormalig suikerland, nietwaar? Zo verkoopt gij een slaaf; zo verkoopt gij een kreupel kind. En in uw hooggestoepde woning aan de groene stadsgracht, of in uw deftige landhuizen aan Vecht of plas, weet ge niet hoe eenzaam de verbannen kinderen van dit land zwerven over de aarde, weet uw dochter aan het romantisch klavier niet dat *mijn* Hawaï verschrompelt onder de hete zon. De armste marionet in haar statiejurk zegt zinloze woorden over één volk, één vorst. Onderwijl zitten gehuurde mi-

nisters het batig saldo van de Oost te berekenen en schuimbekken over de schadepost van de West.

Stuur commissies uit, ha! geleerde toeristen. Laat uw gouverneur in zijn witte paleis de ondergang bezweren met dagelijkse danspartijen en kleine intriges van ambtenaren! Laat u inlichten door vetgevreten Gesslers en rustende huurlingen. Zal één u de waarheid zeggen over dit land en over zijn arme kinderen, wanneer hij niet de liefde heeft die ogen doet zien?

Zonder uw liefde, zonder de liefde die uw plicht is - want alle koloniaal bezit is vrijwillig op zich nemen van een plicht! - zal er nimmer redding mogelijk zijn. Sinds eeuwen zijt gij dieven, men zegt: geoorloofd. Maar weest dan minstens liefdevolle dieven en geen schurken.

Indien gij slechts wist, hoe schoon dit land is, hoe innig het leven daar... Maar ach, ik kan u niet méér zeggen, niet méér! En niet schimpen...

Mijn arm, arm land...

1925-'26

Aantekeningen

Prisenti

De *opdracht* van het boek is geschreven in de Creolentaal van Suriname, die van de vroegere slaven afkomstig is. Deze taal, gebaseerd op een mengsel van allerlei Westafrikaanse talen, heeft veel woorden ontleend aan het Portugees, Engels en Nederlands, vervormd volgens de klankleer der Westafrikaanse talen. Zij bevat ook een aantal Indiaanse (Caraïbische) woorden. De vertaling luidt: ‘Opdracht. Aan mijn beste Vriend, mijn beste landgenoot, die mij de beste kennis heeft bijgebracht. Aan mijn Vader.’ De opdracht van 1954 betekent: ‘Zo was het toen hij leefde. Nu hij gestorven is, behoort het jou toe, mijn beste makker. Aan mijn oudste broer.’

Het *motto*, ontleend aan het derde deel (vs. 58-60 van de zeventiende zang) van Dante's ‘Goddelijke Comedie’, luidt in het Nederlands:

...hoe bitter het brood van een ander smaakt en hoe zware weg het is,
andermans trappen op en af te gaan.’

Inleiding 2

savanna's, de met laag struikgewas en palmen begroeide vlakten van de steppenzone in Suriname.

de geur van oranje: het jonge hout dat gij kauwt. Dit doelt op een nog altijd bestaande gewoonte van de negerbevolking. Jonge stengels van de oranje- of sinaasappelboom worden gekauwd om aan de mond een geurige smaak te geven, en worden verder als ‘tandenborstel’ gebruikt.

3

de jonge kapitein. De stamhoofden der Indianen, de ‘opperhoofden’, oefenen gezag uit over verschillende met elkaar verwante zwervende groepen. Elke afzonderlijke groep staat weer onder leiding van één gekozen man, die in de Creolentaal ‘kapitein’ genoemd wordt. Zijn gezag wordt door de Regering erkend, ten bewijze waarvan hij bij officiële gelegenheden een zilveren plaquette, voorzien van het Nederlandse wapen, op de borst draagt.

Alleen de kapiteins van nog ‘wilde’ stammen zijn niet in het bezit van zo'n onderscheiding.

Bolivar, de grote held van Zuid-Amerika, die een der voornaamste leiders was in de strijd der oude Spaanse kolonies om hun vrijheid en zelfstandigheid. Hij was een Venezolaan en stierf in 1830, teleurgesteld en miskend.

hun gladde vrucht. Om de eigenlijke kokosnoot aan de boom zit nog een dikke bast van kokosvezels, glad en hard aan de buitenkant.

kreken, de Surinaams-Nederlandse naam voor bosbeken en smalle rivieren.

De stad 4

De slavernij werd pas in 1863, onder drang van Engeland, afgeschaft in Suriname.

Een Hindoe, eigenlijk Hindoestaan (volksnaam). Hindoe is een aanhanger van het Hindoeïsme (godsdienst). Zij kwamen uit India als contractarbeiders naar de West.

Een Chinees. Ook de Chinezen kwamen oorspronkelijk als contractarbeiders voor de landbouw. Ze gingen echter allen successievelijk in de handel over.

pina-blaren zijn de lange geveerde bladeren van een palmsoort, die in de oerwouden veel voorkomt en gebruikt wordt voor de dakbedekking van hutten en tijdelijke schuilplaatsen, de zgn. ‘kampen’.

lianen, het zgn. ‘bostouw’, zijn de dunne stammen, die vaak vele tientallen meters lang worden, van wurg- en slingerplanten in de bossen. Ze worden dikwijls bij wijze van touw gebruikt, zolang ze niet te dik zijn.

kalebas. De harde schaal van de uitgeholde vrucht levert het eten drinkgerei van de bosbevolking. Zulke kalebassen worden dikwijls heel mooi versierd met allerlei snijwerk. (Een Bignoniacee.)

de zwarte straatvogel, in Suriname ‘stinkvogel’ genoemd, is de beruchte ‘zopilote’, een aasgier die veel opruimingswerk doet.

Tot in Paramaribo, de hoofdstad van het land, kwamen deze vogels vroeger veelvuldig voor. Ze deden daar een deel van het werk der gemeentereiniging, dat dank zij een betere riolering en verbeterde hygiënische toestanden, thans overbodig geworden is. In de wildernis zijn ze nog talrijk.

5

riep a-a, gelijk Jeremias. Bedoeld is de profeet. Zie in de Bijbel, Jeremia I, vs. 6-10.

spelen met dorre houtjes. Een bekend Surinaams jongensspel, enigszins gelijkend op dat wat in sommige streken van Nederland 'pinkelen' genoemd wordt.

6

een tijger. Zo worden daar de jaguars en poema's genoemd. Echte tijgers komen in het werelddeel niet voor.

een tapijtslang, zo genoemd naar de fraaie tekening van de huid.

een hevea-boom is de *Hevea Brasiliensis* (een Euphorbiacee), waarvan de melkachtige sappen uit de schors worden getapt. De gestolde melk levert rubber op. Er zijn geen aanplantingen meer van deze boom. De Surinaamse 'balata' wordt van in de wildernis voorkomende Sapotaceeën getapt.

rizoforen heten in Suriname 'mangro' of 'mangrove'. Deze 'wortel dragers' bezitten talloze adem- en luchtwortels, die ze een bijzonder voorkomen geven.

paragras is een soms een meter hoog opschietend, veel voorkomend voedergras.

7

Javanen, de laatste naar Suriname geëmigreerde contractarbeiders. Ze vormden te zamen met de overige Aziaten zowat de helft van de totale bevolking.

een enkele Indiaan. De voornaamste Indianenstammen van het land zijn: Caraïben, Warau's, Trio's, Ojana's. Van de Arowakken wordt aangenomen, dat zij thans in dit land zijn uitgestorven. Aan de Ojana's dankt de gehele landstreek tussen Orinoco en Amazone zijn oude naam van Guyana.

déporté is de naam der bannelingen in de voormalige strafkolonie Frans Guyana, ook wel Cayenne genoemd. Thans is dit oostelijke nabuurland van Suriname niet langer een ballingsoord voor misdadigers, zoals weleer, toen Suriname vaak asiel verleende aan de ontvluchte déportés.

8

koelies is de gewone naam voor contractarbeiders op de plantages. Door de Hindoestanen wordt heden ten dage deze term als een scheldwoord opgevat, wat vroeger geenszins het geval was.

Veda's, heilige boeken der Hindoes. Hun naam hangt met 'weten' en 'wetten' samen.

Kofiedjompo. Op de kaarten van Suriname zal men tevergeefs naar deze welbekende plaats zoeken. Ze heet officieel Lelydorp, naar de beroemde droogmaker van de Zuiderzee, ir. Lely, die ook enige tijd gouverneur van Suriname was. In de volksmond heet Lelydorp echter nog altijd Kofiedjompo, dat is: de plaats waar de slaaf Kofie de dans 'ontsprongen', namelijk ontvlucht is.

rijstvelden. De rijst wordt in drassig land, meest polderland, uitgezaaid en heeft als jonge plant veel water nodig.

Tagore, de beroemde Indische dichter en wijsgeer, Nobelprijswinnaar voor literatuur, die in 1941 overleed.

sahib, Hindoestaanse aanspreekvorm voor 'meneer'.

Kabir, Hindoese mysticus en dichter uit het begin van de 16de eeuw, stichter van de secte der Sikhs.

Nalo-lied, een grote episode uit het oude Indische heldendicht 'Mahâbhârata'. Het behandelt de idyllische liefde van het vorstelijke paar Nala en Damayânti.

paria, hier: lid van een der lage kasten in India, een ‘onreine’.

hoerdoe, ook wel ‘urdu’, een der grote volkstalen in India, naast het ‘hindi’.

de vina is een der meest geliefde snaarinstrumenten in India. Wordt getokkeld als de gitaar.

pandit worden sommige geestelijke leiders en priesters van de Hindoes genoemd.

9

kolonie. Sedert de Tweede wereldoorlog heeft Suriname snelle vorderingen gemaakt op de weg naar volledige zelfstandigheid. Verre van nog een ‘exploitatie-kolonie’ te zijn, is het land nu een ‘autonoom Rijksdeel’, dat zich in ieder opzicht sterk ontwikkelt; het regelt zelf al zijn inwendige aangelegenheden.

de hoge katoenboom. Hier is niet bedoeld de ook in Suriname inheemse plant die de ruwe katoen oplevert (een grote struik), maar de soms reusachtige ‘kankantrie’, ook ‘cottontree’ of ‘ceiba’ genoemd, die de koning van de bossen is en afgodische verering onder de negers geniet. Het is een Bombacee.

oh massa... In de Creolentaal wordt ‘masra’ of ‘massa’ gezegd voor ‘mijnheer’.

10

zuurzak, een grote, hartvormige, zeer saprijke vrucht. (Anonacee.)

krabben zijn een geliefd volksvoedsel. Ze worden vooral langs de modderige zee kust gevangen, waar ze in holen leven.

trapoen, een populaire zeevis, die meestal gedroogd en gerookt, in de soep gegeten wordt.

Djoeka's zijn de afstammelingen van een groep weggelopen negerslaven, die in de oerwouden van Suriname hun vrijheid wisten te behouden. Ook na de afschaffing van de slavernij bleven zij er de voorkeur aan geven hun voorvaderlijk leven in de wildernis voort

te zetten. Zij spreken een eigen taal, hebben een eigen rechtsstelsel en zijn op niets zozeer bedacht als op het bewaren van hun onafhankelijkheid.

de rode-tijgerjacht is vaak noodzakelijk, omdat jaguar en poema (de ‘rode’ tijger) vaak tot aan de buitenwijken van de hoofdstad op roof komen en een gevaar vormen voor groot en klein vee, soms zelfs voor kinderen.

de obia-man is de medicijnman van de negers. Hij maakt gebruik van tovermiddelen (obia) en doet bezweringen.

de makka-slang wordt zo genoemd, omdat hij aan de punt van zijn staart een gevaarlijke stekel (makka) zou hebben. Het is een soms twee meter lange, zeer giftige slang, aan de rugzijde bedekt met knobbelachtige schubben, terwijl het staarteinde rijen van spitsuitlopende schubjes heeft, met een hoornachtige stekel als allerlaatste uiteinde. Deze stekel zelf is, ondanks het volksgeloof, niet gevaarlijk. De beet van de makka-slang, ook ‘Bushmaster’ genoemd, des te meer.

Asjanti, aan de westkust van Centraal-Afrika gelegen, is een van de landstreken waar vroeger de slaven vandaan gehaald werden. Het was een machtig rijk met rijke cultuur.

sprookjes... van de spin zijn de meest geliefde volksverhalen, overal in West-Indië. Ze zijn van Afrikaanse oorsprong en hebben tot ‘held’ de spin, die een menselijke, erg slimme rol speelt, maar toch meestal zijn trekken thuis krijgt.

De vakantie 11

de droge tijd. De tropen kennen geen koude en warme seizoenen, maar men onderscheidt hier een grote en een kleine regentijd, een grote en een kleine droge tijd. ‘De’ droge tijd is uiteraard de grote, die zowat van augustus tot begin november valt.

het Para-district is de landstreek waar de Para-rivier, een zijtak van de grote Suriname-rivier, doorheen stroomt.

bos-markoesa, een kleine onooglijke, maar vrij smakelijke vrucht. Er zijn vele markoesa-soorten (Passifloraceeën) in het land, met heel wat grotere vruchten.

Kropina-kreek, een kleine zijtak van de Para-rivier.

korjaal, een kano gemaakt uit één uitgeholde boomstam, puntig aan beide uiteinden en met een ronde bodem.

klaargebrand. Wanneer het hoge geboomte is weggehakt, steekt men het lagere gewas en de stronken in brand. Dan pas kunnen de aldus verkregen velden ('grondjes') met voedingsgewassen beplant worden.

13

mulat is de populaire benaming voor iemand van gemengde afstamming, een halfbloed of kleurling.

14

cassave-broden vormen het hoofdvoedsel in de binnenlanden. De cassavewortel, die op de kostgronden wordt aangeplant (een Euphorbiacee) wordt fijngeraspt en uitgeperst om het blauwzuurhoudende vocht er uit te verwijderen. Een grof, droog meel blijft over, dat op een hete plaat aan beide zijden tot platte koeken gebakken wordt. Deze cassave-broden kunnen vrij lang bewaard worden.

de awarrabomen zijn een palmsoort waaraan grote trossen van helder oranjekleurige vruchten groeien, ter grootte van een duiveei. Ze zijn erg vetrijk en worden gaarne gegeten.

kostgrond heet elke aanplant van voedingsgewassen, bestemd voor eigen gebruik.

nappie-wortel, een voedzame aardvrucht (Dioscoreacee) is van binnen meestal lila-kleurig.

15

odi, de gewone groet in de volkstaal. Zoveel als 'goede dag'.

16

tapir, wordt in Suriname ook ‘buffel’ genoemd. Een effen donker dier met korte haren, beweeglijke snuit, planteneter. Wordt een kleine twee meter lang en half zo hoog.

17

geschiedenis van Hassan en Hoessein, twee kleinzoons van de profeet Mohammed, van wie allerlei gemeenschappelijke heldendaden verteld worden.

een balatazweep, een soort rijzweep van bosrubber gemaakt, waarvan de striemen erg pijnlijk aankomen.

tapanà, licht-alcoholische drank van de Indianen.

Het gezin 18

de kinderen van kapitein Grant, is de titel van een van Jules Verne's mooiste verhalen van ‘wonderreizen en ontdekkingen’.

Tio, de gewone aanspreekvorm voor mannen bij de Djoeka's. Betekent eigenlijk ‘oom’ en drukt grote eerbied uit, omdat bij de Bosnegers de moeders-broer en niet de vader het eigenlijke familiehoofd is.

tentboot, zo worden alle korjalen genoemd, die voorzien zijn van een afdak, waaronder de passagiers in de schaduw kunnen zitten of kunnen overnachten.

Clama, ne cesses, aldus in de Bijbel, Jesaja 58, vs. I: ‘Roep uit de keel, houd niet in.’

het Saramacca-district, is de landstreek waar de Saramacca-rivier, een der hoofdrivieren van het land, doorheen stroomt.

20

Maldoror slaat op ‘Les chants de Maldoror, par le Comte de

Lautréamont', een dichterlijk prozawerk van de jonggestorven Uruguayaan Isidore Ducasse (1846-1870) die in Frankrijk studeerde en schreef.

21

kerseboom. Echte kersen komen in Suriname niet voor, maar tal van andere hosvruchten worden daar 'kersen' genoemd.

22

manjaboom is de statige, breedvertakte boom die de manja- of mangovruchten, meestal in grote aantallen tegelijk, draagt. (Een Anacardiacee.)

Gods dood, zo heet in de Creolentaal het kruipend kruid, waarvan beweerd wordt: 'Eer gaat God dood, dan dat deze plant dood gaat, dat is, verdwijnt, waar hij eenmaal voorkomt.' (Een Commelinacee.)

25

Gaia Mètèr, de Griekse benaming voor de als godin vereerde Moeder Aarde.

Het binnenland 27

opwaarts de vallen, dat zijn de stroomversnellingen, die de doorvaart in bijna alle grote rivieren van Suriname versperren, waar het heuvelland begint en zich zuidwaarts voortzet.

schorpioenenstaart. Bedoeld is het doornachtig staarteinde van de makka-slang. Zie aantekening bij hoofdstuk 10.

de opossum is een buidelrat, Didelphys. De vacht wordt in Suriname niet gebruikt.

de luiaards komen in vele soorten voor. Het zijn plompe, trage dieren, die zich op de grond slecht voortbewegen, meest met de rug naar beneden aan de takken hangen en van de bladeren leven.

Sommige worden wel driekwart meter lang. In werkelijkheid bewegen ze zich niet zó verschrikkelijk langzaam als de schrijver van dit boek heeft doen voorkomen.

muskus ruikt men in Suriname niet van het muskusdier, dat daar niet voorkomt, maar van de muskuseend, die als bosbewoner hoofdzakelijk in de bomen leeft. Hij wordt ook wel ‘bosdoks’ genoemd.

tonka-bonen zijn de gedroogde zaden van een Leguminose, een zeer grote boom. De gedroogde zaden werden vroeger veel geëxporteerd en om hun welriekendheid gebruikt als bijmengsel voor snuif.

een vleesbloem. Echte vleesetende planten, en zeker zulk een grote als waarvan hier verteld wordt, komen in de Surinaamse flora niet voor. Wel kleine insectenetende, zoals orchideeën die een al te onbeschaamde bezoeker insluiten in hun kelk en hem verteren.

een condor is een gier die hoofdzakelijk in het Zuidamerikaanse hooggebergte leeft, en die waarschijnlijk de grootste vliegende vogel ter wereld is. Een meter lang, met een vlucht van drie meter.

28

koesoewé is een kleine sierlijke boom, die in bijna alle delen, maar vooral in de laag rondom de zaden een rode kleurstof bevat. (Een Bixacee.)

Matta, een van de weinige ‘vaste’ en daarom nog bestaande Indiaanse nederzettingen, gelegen nabij de bovenloop van de Kropina-kreek.

29

Zacheus, de toeschouwer bij Jezus' intocht door Jericho, die vanwege zijn klein postuur in een vijgeboom klom, om beter te kunnen zien. In de Bijbel: Lucas 19, vs. 1-10.

obépalme, waarvan de vette bruine vruchtjes gekookt worden en een rijke spijs vormen. Ze worden ook uitgeperst om hun olie.

godsvogeltje, vertaling van de Creoolse naam voor een onaanzienlijk klein vogeltje, een soort winterkoninkje, iets lichter gekleurd. Het leeft graag om en bij de huizen, op de wijze der zwaluwen, fluit de hele dag en is volstrekt niet schuw. (Troglodytis.)

koemboe is alweer een palmsoort met kleine grijsblauwe vruchtjes, die worden uitgeperst en een vette, chocoladeachtige drank opleveren. Ze kunnen ook tot olie worden verwerkt.

Een palmboom groeit als een mens, en een mens zij rechtvaardig als een palm. Dit is een directe toespeling op het psalmvers: ‘De rechtvaardige zal groeien als een palmboom.’ In de Bijbel: Psalm 92, vs. 13.

30

Kleine knopen zijn de ‘quipu's’ uit het oude Inca-rijk. De bosjes gekleurde koorden vol bepaalde knopen werden gebruikt voor het overbrengen van allerlei berichten en voor het bijhouden van kronieken. Iets van dit weten is nog over, zelfs bij de Surinaamse Indianen.

Christus-drager, vertaling van de naam Christophorus, de voornaam van Columbus.

31

goyave-stammen, gladde taaie stammen van een Myrtacee, die perzik-grote, smakelijke vruchten draagt, vooral gebruikt voor jams en compotes.

een baboen, ook brulaap genoemd, is een van de grootste apen in Suriname. Hij leeft in troepjes van ongeveer tien in de bossen, voedt zich met plantaardig voedsel en is bekend om zijn langdurig en tot ver hoorbaar gehuil, waarvan beweerd wordt dat het regen aankondigt.

32

Een fijngekauwde wortel. Bedoeld is de tot brood verwerkte cassavewortel.

maho-bast, de dunne, in brede linten gesneden schors van een Malvacee, die bij verbranding tamelijk geurig is. Van de vezels daarin werden vroeger ook vloermatten, hoeden touw gemaakt. (Een Hibiscus-soort.)

33

de koenâna. Deze Caraïbische naam is eigenlijk die van een palmsoort, ook ‘paramakka’ genaamd. In deze palm maakt de voor de wespenproef gebruikte wesp gewoonlijk haar nest. Vandaar dat het beschreven Nessuskleed, uit een combinatie van de palmbladeren en genoemde wespen gemaakt, ook koenâna heet. Sommige Caraïben-stammen gebruiken grote mieren in plaats van wespen. Men schrijft aan de steken en beten ook geneeskraft toe.

de totems zijn de heilige vooroudersymbolen.

Fray Bartholomé (de) Las Casas wordt veelal de apostel der Indianen genoemd. Hij schreef ook enige merkwaardige boeken tot hun verdediging. Was bisschop van Chiapas, in Centraal-Amerika (1474-1566).

34

de wortel nekoë is een bekend Zuidamerikaans visvergift, onschadelijk voor de mens. Het is een liaanachtige Leguminose. Maar ook een struik, die eveneens een sterk visvergift bevat, wordt zo genoemd. (Bevat Rotenone, tegenwoordig ook voor insecticiden gebruikt.)

wariembo-riet. Een kruidachtige plant (Marantacee) met meterslange stengels die in dunne repen gesneden worden. De bladeren worden door de Indianen gebruikt bij wijze van pakpapier.

Ship ahoy! 36

De citadel. Bedoeld is het oude Fort Zeelandia, aan de rand van Paramaribo, bij de oever van de Suriname-rivier gelegen. Alle zeeschepen die de stad verlaten, komen er langs.

Funchal, de hoofdstad van het eiland Madeira, ongeveer halverwege op de zeeweg van de Guyana's naar Europa.

het mirador, een erker, meestal met ijzeren smeedwerk afgesloten, in Spanje.

38

ama nescire, houd van het niet-weten. Omvorming van het gezegde van Thomas a Kempis: 'ama nesciri', houd ervan onbekend te blijven.

Epiloog

Mauritius, een van de bekendste gouverneurs van Suriname in de eerste helft van de achttiende eeuw. Publiceerde ook dichtwerken, die niet geheel onverdienstelijk waren.

Sommelsdijk was in het laatste kwart van de zeventiende eeuw mede-eigenaar van Suriname, te zamen met de West-Indische Compagnie en de stad Amsterdam. 'Uyt liefde, sonder daar voor eenige vergeldinge te ontfangen' voerde hij het bewind over de kolonie. Werd daar, nog geen vijf jaar later, door muiters vermoord.

Gessler. Bedoeld is de tirannieke Oostenrijkse baljuw van Uri, in Zwitserland, die Wilhelm Tell het bevel gaf, de appel van het hoofd van zijn zoontje te schieten; althans volgens de legende. Het moet al in 1307 gebeurd zijn, maar Gessler's treurige roem leeft nog altijd voort. Een waarschuwing, ook vandaag nog!